

Lifelong
Learning
Programme

This project has been funded with support from the European Commission. This publication reflects the views only of the author, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Номер на договора:
2012-1-LT1-GRU06-07163

Доклад

Анализ на културното наследство

Разпространение:	общодостъпен
Партньори:	еМундус, ФРКБПГО, ЕдуМотива
Автори:	Жени Личева
Участници:	М. Молхова-Владова
Версия:	V1.4
Етап:	одобрен
Дата:	31/01/2013

АВТОРСКО ПРАВО

© Copyright 2012 - 2014 Консорциум на проекта FOCAL:

- еМундус
- Фондация за развитие на културния и бизнес потенциал на гражданското общество
- ЕдуМотива

Този документ не може да бъде копиран, възпроизвеждан и изцяло или частично променян, с каквато и да е цел, без изричното разрешение от консорциума на FOCAL. В допълнение към изричното разрешение за копиране, възпроизвеждане и цялостно или частично променяне на този документ се изисква неговите автори, както и всички приложими права на интелектуалната собственост, да бъдат ясно посочени.

Всички права запазени.

Съдържание

Авторско право.....	2
1. Културното наследство в обхвата на проект „FOCAL – Поощряване изследването на културното наследство за насърчаване на диалога между поколенията” (Специфика на страната на базата на резултатите от въпросника „Колко добре познавам моята култура”).....	4
2.Представяне на страната.....	5
3. Страната като историческа земя.....	6
4. Архитектура.....	13
5. Националното и местно изкуство.....	18
6. Вярвания.....	31
7. България като земя на вкусовете.....	35
8. Музеи.....	41
9. Културни и природни паметници под закрилата на ЮНЕСКО в България.....	46
10. Използвана методология за проучване и вникване в същината на културните аспекти.....	53
Библиография.....	56

1. КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО В ОБХВАТА НА ПРОЕКТ „FOCAL – ПООЩРЯВАНЕ ИЗСЛЕДВАНЕТО НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО ЗА НАСЪРЧАВАНЕ НА ДИАЛОГА МЕЖДУ ПОКОЛЕНИЯТА” (СПЕЦИФИКА НА СТРАНАТА НА БАЗАТА НА РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ ВЪПРОСНИКА „КОЛКО ДОБРЕ ПОЗНАВАМ МОЯТА КУЛТУРА”)

1.1. Културно наследство

Този доклад има за цел да представи основните аспекти на българското културно наследство. Важно е да се отбележи, че идеята тук не е да се направи негово детайлно представяне, а по-скоро да се насърчи читателят към по-нататъшно проучване и преоткриване на националното културно наследство. Посредством настоящия доклад ние се стремим да създадем една основа, на базата на която изследователското пътуване на читателя към опознаването на българската култура може да започне.

Културното наследство представлява нематериалното и материалното недвижимо и движимо наследство на една група или общество, които са наследени от минали поколения, опазват се в настоящето и се предават в полза на бъдещите поколения.¹

Според ЮНЕСКО и ИКОМОС 2012 културното наследство е широко понятие, което включва „материална култура” (като сгради, паметници, пейзажи, книги, произведения на изкуството и артефакти), „нематериална култура” (фолклор, традиции, език и знания), „подводно културно наследство” (т.е. потънали кораби, подводни руини) и „природно наследство” (включително природни обекти, които представляват културен интерес, биоразнообразие, геоложки образувания и др.)

Културното наследство е уникално и незаменимо. Това означава, че опазването на настоящото културното наследство за бъдещите поколения е не само от изключително значение, но и интернационален дълг и отговорност. Интересен е фактът, че съществуват редица международни организации, фондации и правителствени групи (като ЮНЕСКО), чиято основна мисия е да защитават и пазят наследството на много народи.²

1.2. Диалог между поколенията

„Диалог между поколенията” е термин, използван за описване на диалога, който може да се осъществи между поколенията. На европейско ниво този термин се използва също така и за описване на значителна част от политиката в областта на ученето през целия живот.³ Неоспорим е фактът, че по-възрастното поколение притежава необходимите знания и опит, които са изключително ценни и заслужават да бъдат предадени на младото поколение. По този начин възрастните могат да споделят своите знания с младите, а те от своя страна могат да използват уменията си, за да ги подкрепят, да актуализират техните практики и да насърчат тяхното участие в реализирането на дадени задачи и социални дейности.⁴ В рамките на този проект се насърчава диалогът между поколенията. Възрастните хора и младите са ангажирани заедно в осъществяването на диалог с ясно изразен културен характер.

¹ Уикипедия (http://en.wikipedia.org/wiki/Cultural_heritage, 15.12.2012)

² Jokilehto, 2005, с. 4

³ Младежко сътрудничество (<http://youth-partnership-eu.coe.int/youth> 15.12.2012)

⁴ Европейски младежки форум 2009, стр. 3

2. ПРЕДСТАВЯНЕ НА СТРАНАТА

2.1. Географско положение

Географското положение, което заема Република България на Балканския полуостров винаги е било определящо по отношение на нейното историческо развитие. Още със самото си формиране българската държава се превръща в един от важните геостратегически центрове в Европа. Заемайки територия от 110 994 км, тя е разположена в източната част на Балканския полуостров като граничи с Румъния на север, с Черно море на изток, с Турция и Гърция на юг и със Сърбия и Македония на запад. Тази стратегическа позиция на европейската политическа карта очертава България като основен транспортен кръстопът между Европа, Близкия Изток и Средиземноморието. С оглед на своето благоприятно географско положение, България може да бъде определена едновременно за европейска, балканска, дунавска и черноморска държава.

Карта на България

Източник: <http://3.bp.blogspot.com/-XbJX7lo0hDY/TZD4iGYUv-I/AAAAAAAAAAjI/eYJO8--vZw/s1600/BULGARIA.jpeg>, 15.12.2012

2.2. Демографски данни

Демографската ситуация в България към днешна дата в голяма степен е обусловена от специфичните особености и икономическите процеси, протичащи в различните етапи на историческото, икономическо и културно развитие на България. На фона на влошената демографска картина в Европа, в България също се отчита сериозно влошаване на основните демографски показатели – възрастова структура на населението, раждаемост, смъртност, средна продължителност на живота, брачност, бракоразводност, миграция. По данни на Националния статистически институт към 1-ви февруари 2011г. населението на България е 7 364 570 души. От тях 3 777 999 (51.3%) са жени и 3 586 571 души (48.7%) са мъже.⁵ Основните фактори, които влияят върху броя на населението в страната са раждаемостта, смъртността и външната миграция, а в териториален аспект – вътрешните миграционни процеси и административно-териториалните промени. Тревожен е фактът, че в периода между двете последни преброявания през 2001 и 2011г. населението на страната намалява с 564 331 души при средногодишен темп на намаление 0.7%. Този спад се дължи най-вече на отрицателния естествен прираст (повече починали лица, отколкото родени) и на външната миграция, вследствие на които населението намалява съответно с 389 087 души и 175 244 души.

По отношение на възрастовата структура се наблюдава тенденция на застаряване, която се изразява в намаляването на относителния дял на населението под 15 години (13,2%) и увеличаване на дела на населението на 65 и повече години (18,5%).

⁵ Национален статистически институт. Население. Прессъобщения: Преброяване 2011 (окончателни данни) (<http://www.nsi.bg/EPDOCS/Census2011final.pdf>, 15.12.2012)

Тези неблагоприятни демографски тенденции и все по-интензивните емиграционни процеси през последните няколко години оказват влияние и върху етническата карта на България. По данни на НСИ Българската етническа група обхваща 5 664 624, или 84.8% от лицата, доброволно декларирали етническото си самоопределение по време на последното преброяване на населението през 2011г. Втората по численост етническа група в България е турската – 588 318 души, която съставляват 8,8% от населението на страната. Ромите са третата по численост група и наброяват 325 343 лица (4,9%).

2.3. Религия

Що се отнася до структурата на българското население по вероизповедание най-голяма част от българите (76%) изповядват източноправославното християнство. На второ място, но с много по-малък дял, е населението с мюсюлманско вероизповедание - 10%, трето място по численост са българите, определили се като протестанти (1,1%), следвани от католиците 0,8%. Други вероизповедания изповядват 0.2% от българското население, а 11, 8% не се самоопределят като вярващи.

3. СТРАНАТА КАТО ИСТОРИЧЕСКА ЗЕМЯ

3.1. Историческа информация

В историята на европейската цивилизация създаването на българската държава и на средновековната българска култура представлява брънка от свързана верига, процеси и събития от етническата, политическата, социално-икономическата и културната обстановка в стария свят. Основаването на организирана държава на славяни и прабългари и кристализирането на една своеобразна материална и духовна култура в нея представляват едновременно резултат и начало. То е резултат от многовековното развитие на славяните и тяхната култура в земите на Средна и Югоизточна Европа, от една страна, и на политическото и етническото израстване на прабългарите в степна Евразия от друга. Основните съставки на средновековната българска държавност и култура имат следователно дълга предистория. Създадена веднъж, държавата със своята политическа организация, единна икономическа и културна политика улеснява образуването на една нова народност, в която се вливат славяните, прабългарите и някои остатъци от заварено балканско население в нейните земи. Тази нова, славянска народност, която се нарича българска, става жизнен социален организъм със свой материален и духовен облик. Тази народност представлява през следващите векове основата на една нова за Европа култура, която преживява многобройни изпитания и сътресения, за да доживее до наши дни.⁶

3.2. Формиране на българската нация и култура

След създаването на българската държава през 681г. обединението и уединението на нейните два основни компонента – славяни и прабългари се осъществява не само вследствие на функциониращата единна държавна организация, но на взаимното допълване между добре развитата земеделска икономика на славяните и скотовъдното стопанство на прабългарите. Новата българска култура обаче не се заражда единствено

⁶ Ваклинов, Станчо. Формиране на старобългарската култура VI –IX век. София, 1977, с. 9.

в условията на съжителство между прабългари и славяни в северната част на страната по бреговете на р. Дунав. На юг от Стара планина тя носи отчетливите белези на местното византийско население, което означава, че в тази част на държавата културата се е формирала въз основата на интензивен славяно-византийски културен диалог. Поради това най-ранната българска култура се характеризира със свои специфични черти в северната част на страната, където основен доминиращ елемент са прабългарите, докато на юг ясно прозира византийския почерк на фона на славянската култура. От казаното дотук става ясно, че славяните са общият елемент за цялата територия на държавата и именно те обединяват българската култура в епохата, в която България започва своята мощна експанзия на Балканския полуостров.

60-те години на IX век са преломни не само за българската култура, но и за цялата българска държава. Официалното приемане на християнството като държавна религия през 865/866 създава условия за протичането на особено важни за българските култура и изкуство процеси, свързани със създаването на славянска писменост и книжнина (дело на братята Кирил и Методий), славянизация на богослужението и културно-просветителската дейност на Кирило-Методиевите ученици и техните последователи. В скулптурата и декоративните изкуства се налагат теми, свързани с новата религия, и сюжети, почерпани от богатия репертоар на християнското предание.⁷ С други думи, започва формирането на специфична народностна култура, която успява да достигне своя апогей по време на управлението на цар Симеон Велики. Не случайно периодът, в който той стои начело на българската държава 893-927 г. е определен като „Златен век” на българската книжнина.

Хронологическите граници на Българското възраждане обхващат периода от XVIII в. до Освобождението на България от турско робство през 1878г. В тези хронологични рамки се извършва преходът от Средновековието към буржоазната епоха, настъпват радикални исторически промени в живота на българите, които ги извеждат от хаоса на азиатското средновековие и ги приобщават към буржоазния свят. В такъв смисъл възрожденската епоха съвпада с началото на новата българска история.⁸

Формирането на новобългарската култура през Възраждането може да се определи като изключително сложен и продължителен процес, осъществяващ се в условията на робство. Върху изграждането на възрожденската култура силно влияние оказва стремежът към светски знания и движението за новобългарска светска просвета, културните достижения в предходните векове, чуждите културни влияния, с които българите влизат в досег през XVIII и XIX в. Самобитността, съхранила народа през трудните столетия на чуждоземния гнет, се разчупва и престава да играе ролята на изолатор.⁹

Всички тези фактори, в една или друга степен са свързани с формирането на новобългарска печатна книжнина, чието начало поставя „Неделник” на Софроний Врачански (1806г.). Ранното Българско възраждане се осъществява в условията на зараждащите се на Балканския полуостров национални съперничества, поради което не само Османската империя, но и поробените съседни народи, придобили вече

⁷ Пак там, с. 168.

⁸ Генчев, Николай. Българско възраждане. София, 1978, с. 16.

⁹ Стоянов, Иван. История на българското възраждане. Велико Търново, 1999, с. 195.

национална определеност, започват да провеждат целенасочена политика за асимилация на българите. Първоначално Българското възраждане е ответната реакция срещу чуждия национализъм. В тази нелека борба основен крепител на българския народ е църквата. Тя е тази, която се противопоставя на османизма и елинизма със средствата, широко използвани в средновековната българска държава – проповед и книжнина.

По време на Българското възраждане особено силен акцент се поставя върху просветата. Нов тип културна институция е училището, което се превръща в основен двигател на културно-просветното движение на българите. Формираният се по това време новобългарски език оказва своето влияние върху развитието на българската книжнина и култура. Благодарение на него се поставят основите на модерната българска литература.

Настъпилите през 30-40 години на 19в. промени в българското общество започват да оказват своето отражение и върху културата. Постепенно започват да се формират различни книжовни направления – публицистика, учебна литература, художествена проза и поезия. По това време започват да се печатат и първите вестници и списания. Издаденият през 1824г. „Рибен буквар“ на д-р Петър Берон е предвестник на просветния и книжовен подем. Това е първата книга, предназначена за „широка употреба и обща полза“.¹⁰ В областта на учебна литература, след П. Берон най-отчетливи за трудовете на Неофит Рилски („Българска граматика“, „Христоматия славянското языка“), Емануил Васкидович („Славяноболгарское детоводство“), Христати Павлович (Разговорник, Граматика, „Царственик или история Болгарская“).

Видни представители на педагогическата литература през Възраждането са Васил Априлов („Български книжици“, „Деница на новобългарското образование“), Райно Попович („Христоития“), Константин Фотинов, Иван Богоров, Неофит Бозвели.

През 30-40 години на 19 век публицистиката също набира скорост, особено след появата на българския периодичен печат. През 1844г. в Смирна започва да излиза първото българско списание „Любословие“, издавано от Константин Фотинов. Само две години по-късно в Лайпциг, Иван Богоров започва издаването на първия български вестник „Български орел“.

По това време българите проправят и своите първи стъпки в научната област, където особено активен е П. Берон, който издава редица научни трудове в сферата на медицината, физиката, астрономията, химията и др. На това поприще се изявяват и Н. Рилски, Н. Геров (езиковедски разработки), Сп. Палаузов и В. Априлов (история), Неофит Рилски (български фолклор), Ив. Селимински и Н. Пиколо (изследователска дейност).

Художествената проза и поезията също имат своите ярки проявления през епохата на Възраждането. Първите стихотворения на новобългарски език са дело на Неофит Рилски, Неофит Бозвели и Димитър Попски. Както най-отчетлива фигура в тази сфера на литературния живот на българите по това време е Добри Чинтулов, чийто най-популярни творби са „Къде си, вярна ти любов народна“, „Стани, стани, юнак балкански“, „Вятър ечи, Балкан стене“, „Българи юнаци“.

Ранното българско възраждане се характеризира и с промени в сферата архитектурата. Започва търсенето на нови стилове и форми на строителство, имащи за

¹⁰ Гергова, Ани. Книгознание. София, 1995, с. 153.

цел налагане на национален стил. Основно внимание се обръща строежа на църкви и училища, които придобиват много пищни размери и украса. В синхрон с архитектурата художествените занаяти също започват да набира скорост, като най-открояващите се сред тях са дърворезбата и златарството. Най-видни представители на дърворезбата са майсторите на Тревненската и Самоковската школи. Вследствие на усиленото строителство се налагат занаяти като стенопис, иконопис и графика. Представителят на Самоковската школа Захари Зограф е най-известният по това време художник.

След Кримската война (1853 – 1856) в живота на българското общество настъпват дълбоки промени. Те обхващат материалната, социалната и духовната област. Укрепналата българска буржоазия се превръща във водач на българите в борбата им за самостоятелна църква и в стремежа им към духовно-културно еманципиране. В условията на всестранен икономически и духовен подъем се появяват и първите обществено-културни организации.¹¹ Изключително важни за културния подъем на българите в този период са читалищата - „Българското читалище“, „Братска любов“, Цариградско читалище и т.н. Паралелно с тях своята дейност започват да развиват и други културни институции, като например различни дружества и настоятелства, които имат за своя основна цел да подпомагат развитието на просветата и културата в българските земи.

Българската възрожденска литература бележи голям напредък. След края на Кримската война се диференцират различни дялове в художествената литература като поезия, драматургия, проза, литературна критика. През 60-те години на 19в. на художествената сцена изгрява Петко Р. Славейков със своите поеми „Изворът на Белоногата“ и „Бойка Войвода“. Успоредно с него творят и Любен Каравелов, Добри Войников, Никола Козлев и Райко Жинзифов.

През 70-те години на поетическото поприще се изявява и Иван Вазов със стихосбирките „Пряпорец и гусла“, „Тъгите на България“. По това време стихове пишат още Константин Величков, Стефан Стамболов, Стоян Михайловски, Кръстю Пишурка, Пандели Кисимов, Бачо Киро Петров.¹² Наред с тези български творци по това време своите поетични творци пише и Христо Ботев – „Хаджи Димитър“, „Моята молитва“, „Патриот“, „Хайдути“ и др. Тези години са бележити и по отношение художествената проза. Най-активни в този жанр са Васил Друмев („Нещастна фамилия“) и Илия Блъсков („Изгубена Станка“ „Злочеста Кръстинка“). Любен Каравелов е авторът, който най-ярко се изявява в областта на белетристиката. Негово дело са над 30 разкази и повести, които отразяват изцяло робската действителност („Мамино детенце“, „Българи от старо време“ и др.)

Годините преди Освобождението бележат голям подъем и в областта на публицистика, вследствие на което се обособяват и два нови жанра – памфлет и фейлетон. Тези жанрове се използват основно от Л. Каравелов, Хр. Ботев, П.Р. Славейков и Д. Войников. По това време се заражда и българската драматургия в лицето на Д. Войников, С. Доброплодни, Кръстю Пишурка, Т. Икономов и В. Друмев.

Промените в обществения живот на българите оказва своето влияние и върху живописата, която от изцяло църковна в началото на своето развитие, в годините след

¹¹ Стоянов, Иван. История на българското възраждане. Велико Търново, 1999, с. 197.

¹² Пак там, с. 201.

Кримската война придобива изцяло светски облик. С нея се свързват имената на Н. Павлович, Хр. Цокев и Ст. Доспевски.

В годините преди Освобождението своето начало поставя и българският театър. Музиката също добива ново измерение, която все повече надскача рамките на църквата и обръща поглед към съвременната западноевропейска музика. Най-дейните композитори по това време са Добри Войников и Петър Груев.

Постиженията, които успява да достигне българският народ през епохата на Възраждането са изключителни, имайки предвид тежката политическа обстановка на Балканския полуостров, липсата на държавна подкрепа и непрекъснато противодействие от страна на османския поробител. Преодолявайки всички тези препятствия българите успяват да формират една напълно демократична по своето естество култура.

След Освобождението на България от турско робство през 1878г. започва процес на формиране и утвърждаване на институциите на модерната българска държава. Културата по това време стъпва на постигнатото през епохата на Възраждането, когато се полагат основите на светската по характер българска култура. Този изцяло нов период от историческото развитие на българския народ се характеризира с мащабно по размери строителство на държавни, политически и културни институции. В този процес особено важна е ролята на държавата, която изцяло подкрепя предприетите от българите културно-просветни организации инициативи. С държавни средства се изграждат редица читалища и обществени библиотеки, основно място сред които заема създадената през 1879г. Народна библиотека в София. С идеята да се съхрани за идните поколения материалното наследство започва издаването и на първите музеи – Етнографски музей, Археологически музей и Музей на българското духовно възраждане.

В първите години на българската държава се утвърждава и българската литературна класика. Неин най-ярък представител е Иван Вазов, който не случайно е наричан „патриархът на българската литература”. В своето творчество той почти изцяло се фокусира върху национално-патриотичната проблематика. Неговото най-известно произведение е романът „Под игото”, който е преведен на повече от 50 езика. Друг литературен гений е Алеко Константинов, чиито най-известни произведения са „Бай Ганьо”, и „До Чикаго и назад”.

Края на 19в. е времето, в което се заражда и класическото изобразително изкуство, което представлява една своеобразна смесица между съвременно западноевропейско изкуство и българските народни традиции. През 1896 г. своята дейност започва и Държавното рисувално училище в София.

В началото на 20в. България обръща поглед и към киното. В столицата София започват да се проектират както документални, така и игрални филми. 1915 е годината, в която достояние за широката общественост става и първият български игрален филм “Българан е галант”. През първото десетилетие на XX век България продължава изключително високия темп на икономическо и културно развитие. В навечерието на Балканските войни през 1912-1913 година грамотността сред българското население е най-висока сред балканските страни.¹³

¹³ Просвета. История (http://212.39.92.39/e/prosveta/istoria_11/50.html, 20.12.2012)

3.3. Формиране на националните религии и вярвания

Светогледните представи на един народ са израз на неговия начин на живот, на социално-икономическото и общокултурното му развитие, те се разкриват в историческото му битие. Както при по-развитите общества, в които всяка сфера на духовния живот има своя вътрешна логика, така и религиозно-митологичните вярвания и представи са относително самостоятелни, консервативни, но това не отрича връзката и влиянието, което те изпитват от социалния живот.¹⁴

Търсенето на корените на българските духовни феномени, изцяло направляващи и формиращи както живота, така и историческата съдба на българския народ, изисква да отправим поглед към прабългарската епоха. Още по това време се зараждат мощни религиозни течения като танганизъм, тракийски орфизъм и богомилството. Тези три течения имат определяща роля както за религиозно-митологичното, така и за социално-икономическото развитие на българите.

Върховният бог на прабългарите е Тангра (Тенгри, Тенгри-кан) - небе - за който са характерни няколко основни функции: съзидателна, покровителствена, наказателна, разпореждаща се човешките съдби. Този бог е олицетворение на мъжкото начало.¹⁵ Като типичен тюркски народ прабългарите разполагали със свой лунен календар, чиято цикличност е 12 години. Всяка една от годините носи името на различно животно (кон, мишка, тигър, овен и т.н.). Най-почитаното животно не само от прабългарите, но и от траките и славяните е конят, който е смятан за недосегаем от злите сили.

Орфизмът се представя като морално-религиозна система, свързана с безсмъртието. Водеща роля в нея играе идеята за усъвършенстване на душата, т.е. на усърдието на вярващите да достигнат безсмъртие чрез участието в проповеди, песнопения и култово-обредни практики. Орфическите културни традиции се усвояват от балканските народи. Настанилите се на Балканите славяни и прабългари също възприемат тези обичаи и обредни практики, които упражняват влияние върху формирането през 9в. на богомилско учение.¹⁶

Върховният бог, когото славяните почитали е Перун – богът на мълнията. Те обаче почитат и други божества като Сварог – бог на огъня и занаятите, Дажбог – бог на плодородието, Волос – на стадата, Лада – на плодородието, любовта и семейството. Славяните се отнасят с почитание към природните явления и свръхестествени сили на вековни дървета, реки или езера. Те вярват, че в тях, както и в гъстите гори живеят митични същества – русалки и вили, самодиви и самовили, някои от които се явяват в човешки образ и срещата с тях не предвещава нищо добро. За това те трябва да бъдат омилоствивявани чрез жертвоприношения.¹⁷

Приемайки християнството за официална религия през 864г. се слага край на дългогодишната борба между двата основни етнически елемента в българската държава – славяни и прабългари, което от своя страна е една отлична възможност за приобщаването на България към тогавашните европейски християнски народи. В тази насока е устремена и политиката на наследника на княз Борис – Симеон, който

¹⁴ Стойнев, А. Светогледът на прабългарите. София, 1985, с. 58.

¹⁵ Меридиан 27. Религия: Тангра – върховното божество на прабългарите (<http://www.meridian27.com/Mer27/Vol8/f38.htm>, 20.12.2012)

¹⁶ Живков, Николай. За Орфей, орфизма и тракийската държавна уредба.//Диалог, 2009, №4 (<http://www.uni-svishtov.bg/dialog/2009/4.2009-NJ.pdf>, 03.01.2013)

¹⁷ Просвета. История (http://212.39.92.39/e/prosveta/istoria_11/4.html, 03.01.2013)

учредява самостоятелна църква, въвежда славянския език за официален и поставя основите на едно здраво и самобитно духовно развитие. Цар Симеон, който прокарвал своите реформи по готово възприета от Византия формула, не предприемал никакви радикални мерки за изглаждане на появилите се още при княз Борис различия в държавно-социалните възгледи и положение на двата съставни етнически елемента, поради което за жалост в социалния живот етническите различия оставали. Става въпрос главно за привилегированите боляри, съставляващи интелигенцията на държавата от една страна и от друга за потомците на обединените славяни.¹⁸

Подобно на болярите висшето духовенство също се възползва от неблагоприятните условия, в които се намира населението, за да подобри своето материално положение. Относно измененията в социалния и духовен живот на българите по това време главна роля играят и непрекъснати войни, които цар Симеон води, както и високите данъци за поддръжка на войската, които обикновеното население трябва да плаща. Всички тези фактори създават условия за зараждането и разпространението на еретическото движение – богомилство.

Появата на богомилството сред българите се дължи на социално-политическите процеси, протичащи в българската държава в средата на 10 век. Предпоставка за неговото разпространение се оказва и моралната криза, в която изпада българското духовенство. Създател и разпространител на това учение е поп Богомил. Основният възглед, който споделяли богомилите се изразява в учението за сътворението на света. Те вярват в съществуването на две основни сили: Доброто (Бог) и Злото (Сатанаил) – светът и човекът са създадени от Сатанаил, а човешката душа от Бога.

В началото на 12 век богомилството вече може да бъде определено като една неотслабваща сила, която се бори не само срещу църквата, но и срещу гражданската власт с цел създаването на справедлива социална среда. Българските владетели и църквата противодействат на това движение посредством организирането на жестоки гонения срещу неговите последователи. Те започнали още при управлението на цар Петър I (927–969). През 1211 г. цар Борил свиква голям църковен събор срещу богомилите, който има като резултат провеждане на масови гонения, характеризиращи се с изключителна жестокост.

Българските народни вярвания и обичаи са многопластово етнокултурно явление, което е резултат от взаимодействието на различните етноси, формиращи българската държава. Унаследените митологични представи и образи не съществуват обаче изолирано, разхвърляно и несистемно. Те са интегрирани в миросгледната структура на средновековното българско общество, преплитат се с по-късни наслоения, осмислят се съобразно новата епоха и нейната идеологическа система.¹⁹

Зараждането, разпространението и изменението на българската митологична система са процеси неизменно свързани с цялостното историческо развитие на българската духовна култура и светоглед. Обредните системи на траки, славяни и прабългари успяват в една или друга форма да продължат да битуват в българското духовно съзнание. Неспособността на църквата да заличи езическата обредност и вярвания налага тяхното преосмисляне и одобрение в съответствие с християнската

¹⁸ Златарски, Васил. История на българската държава през средните векове, Т. I., С., 1971, с. 521.

¹⁹ Георгиева, Иваницка. Българска народна митология. София, 1981, с. 244.

религия. Така и до днес успява да се запази езичността по отношение на много обичаи, обреди, вярвания и празници.

Устойчивостта на митологичните образи и представи в българската духовна култура и светоглед трябва да бъде обяснена с обстоятелството, че в доиндустриалните общества продължаваха да бъдат налице условия, които подхранваха народната фантазия и въображение и които благоприятстват за създаването на митове, а и за поддържане на вярата в свръхестествени митични същества и сили.²⁰

4. АРХИТЕКТУРА

4.1. Сгради, представляващи архитектурен интерес в България

Вследствие на трагичното историческото развитие на българската държава тя не успява да формира устойчиви национални архитектурни стилове. Нейните най-големи ценности са били унищожавани, а културата ѝ била подценявана и подменяна. Въпреки това, по българските земи успява да се формира мрежа от културни маршрути, по които могат да бъдат видени най-древните селища и съкровища на Европа. Именно тук се намират най-старите европейски селища от епохата на неолита, най-древните градове и най-старото европейско съкровище.

С течение на дълги години българските земи са заселявани, прекосявани и завладявани от различни народи, племена и народностни групи, които оставят своето отражение и върху архитектурните паметници и забележителности на страната.

Началото на архитектурния процес в днешните български земи, обхващащи централните части на Полуострова, можем да определим приблизително от времето, когато възниква праисторическата цивилизация на златото - между осмото и шестото хилядолетие пр.Хр. Зараждането на селища е първият сигурен знак за съществуване на организирани общности, на достатъчно висока жилищна култура и строителство, което вече може да се определи като архитектура.²¹

Първообраз на българските архитектурни конструкции са праисторическите жилища, намиращи се около селата Караново и Хотница, както и гробниците, разположени близо до Свещар, Александрово и Казанлък. Всъщност началото на истинската българската архитектурна история се поставя със заселването на тракийските градове – Севтополис (долната част на яз. Копринка, Казанлък), Кабиле (Ямбол), Пулпудева (Пловдив) и гръцките колонии – Аполония (Созопол), Месемврия (Несебър) и Одесос (Варна).

Завладяването на Тракия от римляните също оставя своя отпечатък върху вече съществуващите градове, като ги доразвива и подобрява. Дело на римляните са редица обществени съоръжения, храмове, амфитеатри, военни бази и крепостни стени. Най-ярка илюстрация на великото римско архитектурно дело по днешните български земи са храмът „Света София” (София), църквата „Свети Георги” (София), Червената черква в Перущица, епископската резиденция в Несебър, стадионът и античният театър в Тримонциум, термите във Варна и римските градове Никополис ад Иструм, Нове,

²⁰ Пак там, с. 245.

²¹ Коева, Маргарита. Въведение в архитектурната теория и история: Културен модел на българските земи и родената от него архитектура.// LiterNet, 2003, № 1(<http://litenet.bg/publish9/mkoeva/teoria/kulturen.htm>, 03.01.2013)

Ескус, Никополис ад Нестум. Архитектурни останки, датиращи от римско време могат да бъдат видени в градовете Пловдив, София, Варна, Стара Загора, Ивайловград, Хисар, Несебър и Силистра.

Периодът на Първото българско царство се характеризира с усилено строителство на църкви и манастири. Най-монументалната и голяма църква от този период е Голямата базилика, намираща се във вътрешната част на старопрестолния град Плиска. Каменната стена огражда “Вътрешния град”, в който се намирили тронната зала, дворцовата църква и богати жилища. Манастирите са разположени предимно в по-отдалечените територии на страната, като една голяма част от тях първоначално са функционирали като независими църкви или параклиси към различните феодални крепости. През 30-те години на 10в. е построен и най-големият и известен манастир в България – Рилският манастир. За негов създател се счита първият български монах-отшелник Иван Рилски.

Крепостта на Преслав, подобно на Плиска, се състои от външна и вътрешна укрепителна система. Вътрешната крепост се намира почти в средата на Външния град. Формата ѝ е Г-образна, с кръгли кули в ъглите и квадратни по протежението на стените.²² В крепостта е била позиционирана и „Златната църква”, която се счита за един от най-уникалните паметници на средновековната българска архитектура.

През 1018г. България е покорена от Византия. Този период от българската история е свързан с разрушаването на български манастири и църкви. Въпреки това голяма част тях успяват да се защитят и да продължат да изпълняват ролята си на основните културни и книжовни средища. По това време е построен и вторият по-големина манастир в България – Бачковския манастир, който допълва българското архитектурно наследство.

Църквата „Св. Димитър”

Източник: <http://4coolpics.com/pics/0206/173710206344.jpg>, 03.01.2013

във вътрешността си просторен вътрешен двор. Освен царския дворец, интерес от гледна точка на архитектурата представляват и многобройните църкви и манастири, изградени по това време – църквите „Св.Димитър”, “Св. Петър и Павел”, „Боянската църква” и Патриаршеският манастир “Св. Троица”.

През 1185г. се поставя началото на въстанието срещу Византия начело с братята Асен и Петър, вследствие на което на следващата година българската държава е възстановена, а за нейна столица е провъзгласено Търново. Градът се разполага върху здраво укрепените хълмове Царевец и Трапезица. На хълма Царевец били построени царският дворец, както и Патриаршията. Дворецът представлява самостоятелен архитектурен ансамбъл, оформящ

²² Коева, Маргарита. Въведение в архитектурната теория и история: Архитектура на Първото българско царство.// LiterNet, 2003, № 1 (<http://litenet.bg/publish9/mkoeva/teoria/pyrvoto.htm> ,03.01.2013)

Един от най-богатите на средновековни архитектурни монументи български град е Несебър, а най-добре съхраненият до наши дни паметник е “Хрельовата кула”, позиционирана в Рилския манастир.

С падането на България под турско робство в архитектурата, както и в останалите сфери на културния и обществен живот на българите, започва да се наблюдава отчетливо разграничаване на официална – османска и национална – българска архитектура. Типично за този период е масовото разграбване и разрушаване на дворци, църкви и манастири. Оцеляват единствено по-отдалечените и недостъпни манастири. За да бъдат скрити от полезрението на турския поробител изгражданите по това време църковни сгради са малки, еднокорабни и скрити сред къщите на селищата или зад стените на манастирите, но старателно украсени със стенописи и резба и твърдо следващи традициите на миналото. Манастирите, които са оцелели през нашествието, опазват своите средновековни църкви, а там, където са били разрушени, ги заместват с нови, малки и скромни еднокорабни сгради. Така еднокорабната църква става основен архитектурно-композиционен тип за периода XV-XVI в.²³

Турците оставят своя архитектурен отпечатък по българските земи посредством изграждането на множество джамии, медресета и мюсюлмански манастири, голяма част от които притежават неоспорими архитектурни качества - Джумая джамия (Пловдив), Баня баши джамия (София) и Томбул джамия (Шумен).

В края на 17в. настъпват промени в Османската империя, които позволяват българската църковна и жилищна архитектура да придобие ново направление. Възрожденските строители претворяват малките еднокорабни църкви в истински композиционни църковни структури, демонстриращи единността на българския християнски народ. Преустроени през този период са църквите “Рождество Христово” (Арбанаси) „Свети Архангели Михаил и Гавриил” (Арбанаси) и Гробищната църква "Св. Атанасий" (Арбанаси).

През епохата на Възраждането у българите започват да прокрадват нови, различни от досегашните представи за архитектура и градоустройство. Формират се буржоазни по своя характер градове, както и типичните за този период търговско-занаятчийски центрове. По това време се променя и градската пространствена организация, обособяват самостоятелни производствени територии и търговски части, разположени между отделните селища. В градовете започват да се формират и централни площади, на които се съсредоточават основните обществени сгради. В централните части на селищата се намират и занаятчийските работилници, дюкяни и търговско-жилищните сгради. Отражение на възрожденското градоустройство в по-малките градчетата са Панагюрище, Елена, Габрово, Трявна, Копривщица, Троян, Котел и Дряново. За разлика от тях големите градове са много по-разностилни. В тях се наблюдава смесица от различни архитектурни стилове. Открояват се мащабните църкви с огромни куполи и камбанарии, както високи часовникови кули.

²³ Пак там

До 18в. жилищните сгради представлявали, най-често дълги дървени постройки, под чиито покрив живеели хората и притежаваните от тях домашни животни. През епохата на Възраждането този стил почти изцяло се променя. Къщите вече биват изградени от майстори, които придават на сградата различен художествен стил и композиция.

Увеличава се и етажността на сградите, като към повечето от тях се обособяват полуоткрити пространства, вътрешни дворове и градини. Заможните българи разполагали с големи и богато украсени със стенописи и дърворезба къщи, чието вътрешно обзавеждане е закупено от чужбина, като в тях много често са отделени помещения за кантори, складове и работилници. Образец за подобен тип жилищна архитектура са къщите в градовете Пловдив, Мелник и Самоков. След Освобождението на България започналият преди това процес на изграждане на култура от европейски характер дава своите проявления и в областта на архитектурата. За кратък период от време много български селища прерастват в градове от европейски тип, като голям принос за това имат редицата чуждестранни строители и архитекти, които изразяват своето творчество и талант върху множество от обществените сгради в България. Българската архитектура през този период е силно повлияна от руското архитектурно дело, тъй като то ясно изразява както националното, така и православно начало – два аспекта изключително важни за българите, особено след петвековната османската асимилация, на която са били подложени до 1878г.

През 19в. на архитектурната карта на България се появяват редица монументални сгради като храм-паметник „Св. Александър Невски”, Държавното рисуващо училище, храмът "Свети Николай Чудотворец" (Руската църква), Националният дворец на

Кордопуловата къща

Източник: http://melnik-bg.eu/modules/captcha/text_image.php?img=../images/1.jpg, 03.01.2013

Храм-паметник „Свети Александър Невски”

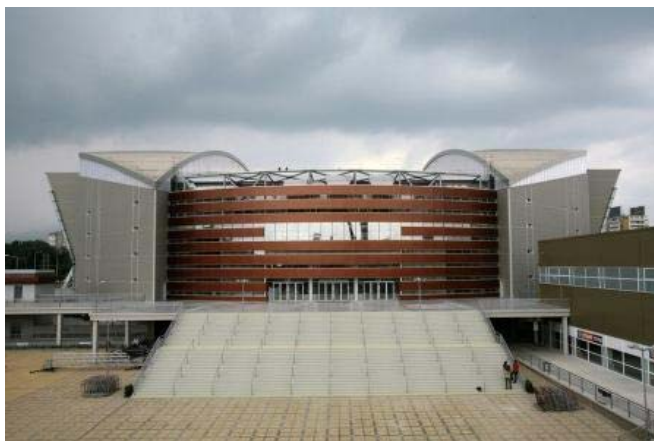
Източник: <http://fakti.bg/img/news2013/69030/a385370dc31dac79f0f272ca5f4b725b.jpg>, 03.01.2013

културата, Софийският университет „Св. Климент Охридски“, Народното събрание и др. Във все повече градове започват строежи на нови жилищни сгради, хотели, банки, административни сгради пр.

След края на Втората световна война управлението на България се поема от комунистическата партия. Вследствие на това в края на 40-те и началото на 50-те години на 20 век принципите на тоталитарната архитектура, представителност и внушителност са комбинирани с класически архитектурни форми. В резултат може да бъде наблюдаван нов архитектурен стил в някои сгради в София – напр. Хотел „Балкан“ (днес „Шератон“), ЦУМ, Партийния дом и др.²⁴ По отношение на жилищното строителство, то стремглаво се насочва към изграждането на големи жилищни кооперации и блокове. Българите все по-често започват да използват услугите на архитекти и дизайнери при избора на екстериор и интериор на своите домове и офиси. Последните писъци на архитектурното дело в повечето случаи придобиват реално изражение из българските морски курорти като Слънчев бряг, Златни пясъци, Свети Влас, Албена, Созопол.

4.2. Модерна архитектура

След падането на комунистическия режим през 1989г. рязко се прекратява строенето на представителни обществени сгради. Строят се повече жилищни сгради. 20 век се характеризира с масово строителство на търговски центрове, магазини, ателиета,

Арена Армеец София

Източник: http://www.dnevnik.bg/shimg/zx980_1131663.jpg, 04.01.2013

ресторанти и кафенета. Променят се улиците, площадите, центровете, парковете. В края на 20 и началото на 21 век вече се наложила тенденцията за строителство на луксозни жилищни сгради, бизнес центрове и търговски обекти. Все по-често се изграждат и жилищни комплекси от затворен тип, формиращи малки жилищни „градчета“, които се отличават със свой собствен архитектурен стил.

Към днешна дата като основна отличителна черта в българската архитектура може да бъде отчетено

активното строителство мащабни по своите размери търговски центрове, бизнес паркове, мултифункционални зали, хотели, стадиони и хипермаркети. Всички те са ярък образец на съвременната българска архитектура, която е най-силно изявена в големите градове като София, Пловдив, Варна, Бургас, Велико Търново, Кърджали и др.

²⁴ Европа на 27-те (www.srep.ro/europe27/de/documents/rr_bg_bg.doc , 04.01.2013)

5. НАЦИОНАЛНОТО И МЕСТНО ИЗКУСТВО

Българското фолклорно изкуство е възплъщение на духа и традициите на българина, на неговите вековни обичаи, богат фолклор и дълбока мъдрост. То носи белезите на една много добре развита и функционираща до ден днешен културна система.

5.1. Занаяти

Още от дълбока древност по българските земи се развиват и разпространяват редица разнообразни занаяти, които до голяма степен пресъздават начина на живот на българите през вековете. Продуктите, които създават българските занаятчийски първоначално се използвали за препитание, за задоволяване на ежедневните потребности на хората. Постепенно обаче занаятчийските продукти, предназначени за бита се заменят от тези, изкусно създадени от майстори-занаятчийски или казано с други думи българското занаятчийство поема ново направление.

Най-големия си разцвет българското занаятчийство бележи през Възраждането. Именно от този период началото си водят редица образци на занаятчийското изкуство, които са изключително важни за българската традиция и култура. Възрожденското занаятчийство се характеризира с тясно специализиране на отделното производство на занаятчийските еснафи – последователи на зародилите се по това време художествени школи в Чипровци, Троян, Котел, Бусинци и др.

Разцветът и последвалото постепенно замиране на занаятите в България през 20-тия век, като следствие на историческите промени и все по-широкото навлизане на механизираният производството, е съпътстван от постоянното присъствие в живота на българските граждани на практикуването на знания и умения в сферата на домашните занаяти.²⁵ Независимо от модернизираният на производствените процеси като цяло, създаването продукти, родени от ръцете на майстори-занаятчийски продължава да се практикува и днес. За разлика от годините на Българското възрождане, обаче, когато занаятите се практикуват повсеместно и в градовете, и в селата, понастоящем те са характерни най-вече в селска среда.

Грънчарството е един от най-старите традиционни български занаяти, който съществувал още при древните траки, които са изработвали уникални за времето си съдове. То представлява занаятчийска технология за изработването на различни съдове от глина като купи, вази, гърнета, делви, чинии и др. При изработването на грънчарски съд майсторът-грънчар си служи основно с ръце, като разбира се използва някои инструменти като грънчарско колело, лопатки, режещи инструменти и др. Уникалността на грънчарските изделия се поражда най-вече от различните декорации, красящи глинени съдове, които се постигат посредством прилагането на различни техники за гравирание и оцветяване. Изделия, плод на българското грънчарско изкуство могат да бъдат видени в Архитектурно-етнографския комплекс „Етър” (Габрово), „Етнографски ареален комплекс – Златоград” и Музей на художествените занаяти и приложни изкуства (Троян).

²⁵ Живи човешки съкровища. Анализи: Традиционни занаяти, домашни дейности и поминъци (<http://www.treasuresbulgaria.com/main.php?act=html&file=analiz.html>, 07.03.2013)

Дърворезбата е занаят, усъвършенстван векове наред, който представлява художествено обработване на дърво посредством изобразяване на декоративни мотиви, фигури и сложни изображения. По българските земи дърворезбата е позната още времето на древните славяни. Днес тя се прилага в най-различни форми – от резбоване на предмети за дома и бита до сложни архитектурни композиции – резбоване на тавани, мебели, врати, сандъци и други. Много характерни за българската дърворезба са декоративните (фигурални композиции, плетеници и арабески), животински (лъв, змия, орел, паун), както и растителни мотиви (слънчоглед, лоза, розетка, дъбов лист). Основите видове дървесина, които се използват за направата на дърворезбарски изделия са орех, явор, липа и бук. Те се обработват с помощта на дърводелски инструмент, наречен длето. От епохата на Възраждането водят началото си редица школи, свързани с този занаят - Банска художествена школа, Калоферска резбарска школа, Дебърска художествена школа и др. Дърворезбата е най-добре развита в Трявна, Тетевен, Копrivщица.

Иконописата е вид изобразително изкуство, характеризиращо се с изписването на икони. Думата икона е с гръцки произход и означава образ, портрет. Този вид занаят става популярен по българските земи към средата на 9-ти век, когато християнството се налага като официална религия в България. Възрожденските иконописци изобразяват върху своите икони най-често мъже и жени в традиционни дрехи, като постепенно това се променя и те започват да рисуват български светци, владетели, философи, учители и други. В процеса на изографисване майсторите използват дървена подложка, на която се залепва платно, покрито с грунд, върху което се нанасят контурите на изображението. След това, вече почти готовата икона се позлатява с изковани златни листчета или с навлязлата по-късно технология, при която се използват златни пластинки или златен прах. Понастоящем иконописците използват варак – истински златни листчета. След позлатяването, иконата се оцветява с боя. Цялостният процес по изографисване завършва с нанасяне на надписите и с полиране на иконата с лак. В България не са рядкост и мозаечните и керамични икони, каквато е например намерената края Велики Преслав керамична икона с образа на Свети Теодор Стратила. Най-известните български зографи са Захарий Зограф, Пимен Зограф, Станислав Доспевски, Димитър Молеров, Теофан Критски, Михаил Дамаскин и т.н. Най-често рисувани образи са тези на Свети Иван Рилски, Света Богородица и Младенеца, Йоан Кръстител, Исус Христос, Свети Архангел Михаил и много други. Центрове на иконописното изкуство в България са градовете Трявна, Самоков, Банско и Велико Търново.

България е държавата, в която е открито най-старото известно златно съкровище в света – във Варненския некропол. Обработването на злато и изработването на различни украшения и предмети от него е технология, използвана още от времето на енеолита. От зараждането си до днес този вид изкуство преминава през различни

Златно съкровище от Варненския некропол

Източник: http://uchilishte-mechta.dir.bg/files/t_2581488.jpg, 04.01.2013

етапи на развитие. През всичкото това време техниките, които използвали златарите ставали все по-фини и съвършени. За това свидетелстват множеството открити по българските земи златни съкровища. Най-използваната техника от майсторите-златари както през изминалите столетия, така и сега е филигранът – изтегляне на фина златна нишка, от която се изработват мотиви, подобни на дантела. Най-известната златарска школа в България е Чипровската златарска школа. Различни златни предмети се съхраняват в Музея на народните художествени занаяти и приложни изкуства в гр.Троян.

Тъкачеството е познато на българския народ още от древността. Работи с вертикален или хоризонтален стан, на който се тъкат дрехи, килими, черги, губери, одеяла, покривки, кърпи и завеси. Основните използвани материали са вълна, памук, лен, коприна, козина и коноп. За оцветяването на тъканите в различни цветове се използват естествени багрила, които се извличат от растения, животни и различни минерали. За тази цел могат да бъдат използвани и сажди, пепел, вар. В миналото този процес се осъществявал ръчно, докато днес се използват различни машини, както и създадени по химически път багрила. България е известна с чипровските килими, чието производство започва в началото на 17в. Те представляват двулицеви ръчно изработени от памук и вълна килими, които дори печелят награди на различни изложения по света и у нас. Освен в Чипровци, килимарски центрове са се обособили в градовете Самоков, Котел и Панагюрище.²⁶

Медникарството е древен занаят с традиции още от времената на древните траки, които са били прочути майстори на медта. Медните съдове и украшения запазени до наши дни будят възхищение с богатата си украса и изящни форми. Изкуството медникарство се състои преди всичко в профилиране на дълбоки съдове, за което помага голямата ковкост на медта. Медникарят дообработва съдовете си като ги калайдисва и орнаментира.²⁷ Богата гама от образци на медникарското изкуство се съхраняват в Музея на народните художествени занаяти и приложни изкуства (Троян) и Архитектурно-етнографския комплекс „Етър”.

5.2. Традиционно облекло

Традиционната българска носия е неизменна част от всекидневния и празничен бит на българите. Тя може да бъде определена като специфично културно явление, характеризиращо се дълъг исторически живот. Носията може да бъде определена като основна отличителна характеристика на българската народна култура, която отчетливо представя етническите особености и етнографското многообразие на народа. Българските носии основно се делят на мъжки, женски и детски. Цялостната композиция, използваните тъкани, накити и бродерии в различните традиционни български облекла, дава ясна представа за живота на българина в различните битови, обредни или празнични условия, в които той е поставян. Нещо повече, в миналото по носия хората са могли да познаят кой от какъв род е, както и от кой край на България е.

Женските носии се разделят на еднoprестилчена, двупрестилчена, саяна и сукманена, а мъжките биват белодрешна и чернодрешна. Традиционно българското

²⁶ Ranica.eu. За България: Занаятчийство (<http://ranica.eu/#article,12>, 08.01.2013)

²⁷ Задруга на майсторите на народни художествени занаяти. Описание на занаятите: Медникарство (<https://sites.google.com/site/nszmnhz/opisanie-na-zanaatite/mednikarstvo>, 08.01.2013)

народно облекло се изработвало в домашни условия изпод сръчните ръце на българката. Мъжете участвали изключително рядко в този производствен процес. С течение на времето обаче това се променя, вследствие на обособяването на специализирани занаятчийници, в които т.нар. терзии изработват дрехи, част най-вече от мъжките традиционни костюми.

Основните материални, използвани за направата на носии са лен, коноп, памук, вълна и по-рядко коприна и кожа. Изключително сложна е самата структура на народните носии, която в отделните краища на страната е различна. Женските традиционни костюми се разграничават по кройката и начинът на обличане на горната дреха, докато при мъжките определящи са формата и цветът на горните дрехи.

Съставът на еднoprестилчената женска носия е следният: дълга туникообразна риза и богато украсена престилка. Тя се среща най-вече в Родопите и голяма част от селищата в Дунавската равнина. За тези региони е типична и чернодрешната мъжка носия, която се състои от риза, тъмноцветни потури, пояс, горна дреха и калпак.²⁸

Родопска носия

Източник:

http://horo.bg/resources/images_full/2_1_11.jpg

08.01.2013

Двупрестилченият тип женска носия, включващ риза, две престилки – предна и задна и колан е характерен най-вече за Северна България. Що се отнася до мъжкия традиционен народен костюм в тази част на страната най-характерна е белодрешната носия – риза, пояс, панталони (димии) и връхна дреха.

Основната част на саяната носия е саята – постоянна връхна дреха, с различна дължина на полите и ръкавите. Други неизменни нейни елементи са туникообразна риза, престилка и пояс. Този тип носия е характерна за южните и югозападни области на страната.

Сукнамената женска носия е най-широко разпространена – централните планински части на страната, по Черноморието и Югоизточна Тракия.²⁹ Нейните основни съставни части са: сукман, риза, престилка, пояс. Декоративната орнаментика е най-ясно изразена по престилката и деколтето на сукмана.

5.3. Музика

Българската народна песен се характеризира с изключителна естетическа стойност и художествени качества. Въпреки множеството изменения, които претърпява през многовековно си съществуване тя успява да запази своите автентични стил, изразителност и форма. В народните песни съвместно съществуват поезията, музиката

²⁸ Официален туристически портал на България. Бит и култура: Традиционни български носии (http://bulgariatravel.org/data/doc/019_Tradicionninosii-BG_3839.pdf, 08.01.2013)

²⁹ Хоро. Традиционното българско облекло (<http://horo.bg/index.php?menunode=4&show=material&materialid=160>, 08.01.2013)

и танцът, обединени в един художествен комплекс върху основата на общия ритъм.³⁰ В миналото техните автори остават анонимни, като народът е този, който запазва и предава от поколение на поколение тези музикални творби. Днес ситуацията е малко по-различна, писането на песни е отредено на хората, изцяло занимаващи се с тази дейност като текстописци и композитори. Много от тези професионалисти, творещи фолклорна музика обаче използват за основа създадените от народа песни. В този смисъл, може да се каже, че народните песни до известна степен произтичат една от друга. Значението на народната песен за българина е изключително голямо, особено в годините на робство, в които тя е била основен крепител на българския дух.

България е поделена на фолклорни области, всяка от които се характеризира със собствено народното изкуство. Това териториално разграничение важи в особено голяма степен за песните и танците. Фолклорните области са седем - Добруджанска, Северняшка, Пиринска, Странджанска, Родопска, Шопска и Тракийска.

Добруджанска фолклорна област обхваща административните области Варна, Добрич и Силистра. Народните песни от този регион се делят на жетварски, седенкарски и трапезни, като всички те се характеризират с дълги текстове. Най-известните сред тях са „Изгряла е месечинка”, „Лале ли си, зюмбюл ли си”, „Янка мама си думаше” и др. Добруджанският край се отличава със специфичен инструментален стил, изпълняван на гъдулка, кавал, гайда.

Популярни изпълнители: Верка Сидерова, Иван Георгиев, Анастасия Костова, Димитър Моралийски, Василя Вълчева и др.

Фолклорни групи: фолклорен ансамбъл „Варна”, фолклорен ансамбъл „Одесос”, детска фолклорна формация „Иван Вазов”

Музиката в **Северняшката фолклорна област**, представлява една своеобразна компилация от фолклора на другите области. Типични тук са хайдушките и лиричните песни, които се изпълняват на един глас. Много често в текстовете на песните от този край участват митични същества като змейове и лами. Най-популярните музикални творби са „Елено, моме”, „Яничари ходят, мамо”, „Мари, моме” и „Заблеяло ми агънце”. Характерни за тази област са духовите музикални инструменти – дудук, окарина, кавал и гайда.

Популярни изпълнители: Лалка Павлова, Борис Машалов, Иван Пановски, Даниел Спасов, Мита Стойчева и др.

Фолклорни групи: Детско-юношески фолклорен ансамбъл „Българче”, Фолклорна формация "ЕЛИТ" – Ловеч, Фолклорна група „Цветница” (Враца) и др.

За **Пиринска фолклорна област** са типични юнашките и героични песни, в които се възпява българският героизъм. Много често явление са жетварските и „седешки” песни (песни, които се пеели по време на седенки), които са по-весели и танцувални. Изпълняват с хълцане и трептене на гласа. Популярни пирински песни са: „Ако умрам, ил загинам” „Македонско девойче”, „Лиляно моме”, „Пирине, Пирине”, „Йовано Йованке”, „Лудо младо”, „Катерино моме” и много други. Широко разпространени музикални инструменти са тамбурата, гайдата и овчарската свирка, наречена „сворче”.

³⁰ Великова, Пел., Св. Минкова. Народната песен в българския музикален фолклор.// Научни трудове на Русенския университет , 2008, № 47(<http://conf.uni-ruse.bg/bg/docs/cp/5.2/5.2-33.pdf>, 08.01.2013)

Популярни изпълнители: Николина Чакърдъкова, Илия Луков, Иван Дяков. Володя Стоянов, Гуна Иванова, Райко Кирилов, Севдалина и Валентин Спасови, Ива Давидова, Лили Цветкова, Васил Вълканов.

Фолклорни групи: Ансамбъл „Пирин“, Детски фолклорен ансамбъл „Пиринска китка“, Фолклорен Ансамбъл "Нишан".

Странджанска фолклорна област се простира върху територията на административната област Бургас. Типичните за този край песни са жетварски, сватбени, хороводни, седенкарски, както и такива, които се пеят на трапеза. Много често са възпявани войводи и хайдутини, като например капитан Петко войвода, Индже войвода, Хаджи Димитър и др. Сред най-известните странджански песни се нареждат „Капитан Петко войвода“, „Радо, бяла Радо“, „Ясен месец веч изгрява“, „Седнала е Яна“ и много, много други. Характерни инструменти са гъдулка, тамбура, гайда, кавал, тъпан, свирка и тамбура.

Популярни изпълнители: Тома Янчев, Жечка Сланинкова, Магда Пушкарков, Димка Владимирова, Манол Михайлов, Стойчо Петков

Фолклорни групи: Фолклорен ансамбъл "Слънчев бряг", Детски народен хор "Трепетлика" и Фолклорна формация „Тракийче"

За Родопската фолклорна област е характерна любовната тематика в песните, които се изпълнявали най-вече по сборове, седенки, годже и сватби. Типични са също песните на гурбет, сватбени и овчарски, исторически и хайдушки. Има и тъжни песни за мъката на народа от тежкото бреме на робство. Пеят се песни за героичния Момчил юнак, смелия Делю войвода, революционера и хайдутин Петко войвода. Едни от най-известните родопски народни песни са „Излел е Делю хайдутин“ (песента на Валя Балканска е включена в човешкото послание, което обикаля Космоса „Гласовете на Земята“), „Девойко мари, хубава“, „Пусто лудо и младо“, „Рипни Калинке“, „Бела съм бела, юначе“.³¹ Родопската песен като цяло се характеризира като едногласна, но в гр. Неделино и някои части на община Велинград се пее двугласно. Типични за този край са музикалните инструменти каба гайда, кавал, чанове и тъпан.

Популярни изпълнители: Валя Балканска, Радка, Мария, Анка и Стефка Кушлеви, Румен Родопски, Венелина и Лидия Хаджиеви, Веселин Джигов, Росица Пейчева, Георги Маринов и др.

Фолклорни групи: Виевска фолк група, Фолклорен ансамбъл „Манол Радичев“, Женска фолклорна група „Атанас Капитанов“.

Шопската фолклорна област е добре позната със специфичните двугласни песни, при които единият от изпълнителите пее основната мелодия, а вторият държи „исо“ или казано с други думи държи ниския тон. Типични са жетварски, юнашки и исторически песни, наричани още кралитарковски. В с.Бистрица (София) почитателите на българския фолклор могат да се насладят на уникално по рода си пеене на три гласа. От 1946г. тригласните песни се изпълняват от фолклорната група „Бистришки баби“. Едни от най-популярните шопски песни са „Леле, Свашке“, „Дилмано, Дилберо“,

³¹ Ranica.eu. За България: Фолклор (<http://ranica.eu/#article.17>, 10.01.2013)

„Лиле, Лиле”, „Ой, шопе, шопе” и др. Най-използваните музикални инструменти в шопския край са дудук, двойанка, троянка, гъдулка, гайда и кавал.

Популярни изпълнители: Бистришките баби, Олга Борисова, Павлина Горчева, Василка Андонова и др.

Фолклорни групи: Фолклорен ансамбъл „Българе”, Фолклорен ансамбъл „Филип Кутев”, Фолклорен ансамбъл „Светлина” и др.

Тракийската фолклорна област се характеризира с предимно бавни, изпълнявани на един глас по време на седянки и трапези песни. Изпълняват се още хороводни, коледарски и жетварски песни. Най-известните сред тях са „Де се е чуло, видело”, „Даньова мама”, „Полегнала е Гергана”, „Не казвай, любе, лека нощ”, „Стара майка” и др.

Популярни изпълнители: Славка Калчева, Бинка Добрева, Петранка Захариева, Янка Танева, Тодор Кожухаров, Йорданка Илиева и др.

Фолклорни групи: Ансамбъл за народни песни и танци „Пазарджик”, „Чудесия”, Оркестър „Канарите”, Фолклорен ансамбъл „Загоре” Ансамбъл за народни песни и танци „Сливен”, „Браво” и др.

5.4. Танци

Българският танцов фолклор е изключително богат и разнообразен. Историческите, политическите и социално-икономическите условия, при които се развива българският народ през многовековната си история са успели да оставят своето отражение върху танцовото изкуство. Българските народни танци, също като песните, пресъздават материалния и духовен живот на българите – техните нрави, обичаи и традиции. Основният белег, определящ стила на българските народни танци е съсредоточаването на движенията главно в краката, като главата, ръцете и тялото в своята съвкупност са израз на богато душевно състояние у танцуващия.³² Българското народно танцово изкуство е много разнообразно по отношение на ритъм, движения, форма, начин на захващане, както и по отношение на брой танцьори, участващи в конкретния танц. Най-популярният български народен танц е т.нар. хоро.

Стилът и характерът на българските народни хора се определя в зависимост от етнографската област, в която попадат.

Добруджанските народни танци се танцуват с уверена стъпка, като в повечето случаи пресъздават елементи от ежедневието си труд. Основните движения са насочени основно надолу, за да се покаже връзката на добруджанеца със земята. Типични за тази област са също и движенията с ръце и рамене. По-голямата част от добруджански танци започват с бавно темпо, като постепенно се забързват. Най-масовите за тази област хора са смесените, т.е. такива, в които участие вземат и мъже, и жени.

Най-популярните добруджански танци са: Добруджанска ръченица, Повлекана, Варненско хоро, Трънка, Ръка, Тропанка, Лясата и др.

Типично за **Северняшките народни танци** е редуването на бавни и бързи ритми, както и използването на ситни/малки стъпки. Свободата и лекотата в хората е съпроводена пружиниращи движения в краката и трептене в раменете, по известно като

³² Великова, Пелагия, Светла Минкова. Стил и характер на българските народни танци - специфика.// Научни трудове на Русенския университет, 2011, № 50 (<http://conf.ru.acad.bg/bg/docs/cp11/6.2/6.2-43.pdf>, 10.01.2013)

„натришане”. В повечето случаи танцьорите се държат за ръце, но много често се захващат и за пояса. В равнинните територии на областта танците са по-опростени и умерени, докато в предбалканските части са по-сложни, ритмични и бързи.

Най-популярните северняшки танци са: Дунавско хоро, Ганкино хоро, Еленино хоро, Пайдушко хоро, Ситно влашко хоро, Чичовото хоро, Грънчарско хоро, Шира и др.

Пиринските хора са сложни и разнообразни, силно повлияни от съседните държави и етнографски области. Само в този край обаче има хора, които се играят в един размер в бавната, и в друг – в бързата част. Това говори за изключителна танцова надареност на пиринци и на чувството им за импровизация.³³ Женските танци най-често са в умерено темпо със ситни, плавни стъпки, докато мъжките са по-динамични и характеризиращи се приклякане, скачане, коленичене, притичване и въртене.

Най-популярните пирински танци са: Македонско хоро, Мелнишко хоро, Огражданско хоро, Четворно хоро, Ширто, Кривата, Петруно и др.

Със собствена специфика се открояват и **странджанските народни танци**. Те са изключително разнообразни от умерени и кротки хорца до бързи, енергични и луди хора. Характерно само и единствено за тази фолклорна област е „Нямо хоро”, което се танцува без музика и в което са вплетени хумористични елементи.

Най-популярните странджански танци са: Копаница, Ръченица, Пайдушко хоро, Каблешково хоро, Странджанско хоро, Петрунино хоро и Елховско хоро.

Родопският народен танц е предимно съдържан и умерено бавен, като за него са типични лесните и не сложни стъпки. Танцуващите родопчани се захващат за ръце, рамо или пояс. Мъжете играят по-свободно, правят разчупени движения, приклякат и коленичат, докато жените са по-обрани и плътно застанали една до друга. Интересно в тази област е редът, в който се подреждат танцьорите в хорото - първо се захващат мъжете, а след тях и жените.

Най-популярните родопски народни танци са: Йенино хоро, Митрино хоро, Чукано хоро, Момчиловско хоро, Рипни и Копче.

Шопските народни танци са темпераментни, динамични и закачливи. По своите форма и движения те са много разнообразни. Подобно на северняшките танци и тук „натрисането” е често срещано движение. Типични за тази етнографска област са провикванията от страна на мъжете по време на народния танц. Шопските хора са „склучени”, „водени”, хора „на леса” като може също да се играе индивидуално и по двойки. Най-популярно е „воденото хоро” („за пояс”), наричано още „Селското” като се играе смесено от мъже и жени.³⁴

Най-популярните шопски народни танци са: Граовско хоро, Петрунино хоро, Четворно хоро, Ситно шопско хоро, Трънско хоро, Бистришка копаница, Кюстендилска ръченица, За пояс и др.

Народните танци от **Тракийската фолклорна област** също обхващат цяла палитра от движения и ритми. Типични са големите хора, както и разкъсаните такива.

³³ Клуб за български танци „Акцент”. Репертоар: Пирински народни танци (<http://www.aksent.com/repertory/pirin> , 10.01.2013)

³⁴ Ranica.eu. За България: Фолклор (<http://ranica.eu/#article.17>, 10.01.2013)

Жените играят по-умерено и плавно, докато мъжете наблягат на бързите ритми. Много известно е движението „трополи“, чрез което танцьорът разговаря със земята.

Най-популярните шопски народни танци са: Тракийска ръченица, Главинишка копаница, Право тракийско хоро, Въртяно хоро, Криво пловдивско хоро, Бучимиш, Трите пъти, Седи Донка и Чапраз.

5.5. Литература

Българската литература със своята хилядолетна история се характеризира с богато жанрово и стилово многообразие. Тя представлява своеобразно отражение на стремежите, идеалите и особеностите на българския народ, съпровождаща го през различните етапи от неговото историческо развитие.

Старобългарската литература се заражда с официалното приемане на християнството за официална религия в средата на 9-ти век. Възприемането на славянския език като официален сакрален и административен език на Преславския събор през 893г. дава мощен тласък за развитието на старобългарската литература, която е не само литература посредница между византийската традиция и източноправославното славянство, но преди всичко литература парадигма, образец и коректив за останалите източноправославни славянски литератури почти през цялото Средновековие.³⁵ Българската ръкописна книжнина от този период е изцяло свързана с християнската вяра и Кирило-Методиевото книжовно дело. Зараждаща се в условията на християнизация старобългарската литература е повлияна от познати във Византийската империя жанрове. Осъществява се активна преводаческа дейност по отношение на основните богословски съчинения. След смъртта на цар Симеон през 927г. българските книжовници насочват вниманието си към по различни по съдържание книги – юридически и църковни. Предпочитани са по-четивните съчинения, като например разкази, жития и хроники.

Българската литература достига своя разцвет по времето на царете Иван Александър и Иван Шишман. Като книжовен център по това време се налага Търново. Постиганията в литературата се дължат най-вече на дейността на Патриарх Евтимий и създадената от него школа.

След падането на Търново под турска власт през 1393г. официалната литература престава да съществува. Нейни традиции поддържат българските книжовници, намерили убежище в Атон, в Русия, в Сърбия, Влахия и Молдова.³⁶ Характерни за този период са сборниците, съдържащи повествователни и нравствено-поучителни съчинения, както и апокрифните съчинения. Оттогава датират и Добромировото евангелие и Битолския триод. Изключително популярни през 12 и 13 век са сборниците със смесено съдържание – дамаскини, които са написани на език близък до говоримия.

Печатните издания от 18в. начело с „Неделник“ на Софроний Врачански са подстъп към епохата на Българското възраждане. Ранната печатна българска книжнина е в съзвучие със стремежа на българите към църковна независимост. Наложилото се като нов тип културна институция, училището е предпоставка за развитие на учебната литература в началото на 18в. Забележителна в тази област е дейността на П. Берон

³⁵ Димитрова-Маринова, Димитринка. Библейските текстове и старобългарската литература.// Български език и литература. 2001, № 4 (<http://liternet.bg/publish7/ddmarinova/biblejskite.htm#2a> , 10.01.2013)

³⁶ Гергова, Ани. Книгознание. София, 1995, с. 84.

(„Рибен буквар”), Неофит Рилски („Българска граматика“, „Христоматия славянското езика“) и Емануил Васкидович („Славяноболгарское детеводство”). Педагогическата литература от този период е дело на Васил Априлов, Райно Попович, Иван Богоров и Константин Фотинов.

През 30-те и 40-те години на века се издават и първите български научни трудове в сферата на медицината, физиката, астрономията и химията. С усилен изследователска дейност се занимават Ив. Селимински и Н. Пиколо. Други български учени, пишещи трудове по това време са Н. Рилски, Н. Геров (езиковедски разработки), Сп. Палаузов и В. Априлов (история), Неофит Рилски (български фолклор).

Художествената проза и поезията също са характерни за епохата на Възраждането. Първите стихотворения на новобългарски език са дело на Неофит Рилски, Неофит Бозвели и Димитър Попски. Изключителен принос за литературния живот на българите по това време е Добри Чинтулов, чиито най-популярни творби са „Къде си, вярна ти любов народна“, „Стани, стани, юнак балкански“, „Вятър ечи, Балкан стене“, „Българи юнаци“.

След Кримската война (1853 – 1856) българската възрожденска литература бележи небивал разцвет. В художествената литература се обособяват различни жанрове като поезия, проза, драматургия, литературна критика. 60-те години на 19в. са времето, в което начало на своето литературно творчество поставя Петко Р. Славейков. Негови са известните и до ден днешен творби „Изворът на Белоногата“ и „Бойка Войвода“. Заедно с него творят и Любен Каравелов, Добри Войников, Никола Козлев и Райко Жинзифов. На българската литературна сцена през 70-те години изгрява и звездата на Иван Вазов, който издава първите си стихосбирките „Пряпорец и гусла“ и „Тъгите на България“. Наред с изявените български автори, по това време своите поетични творби създава и Христо Ботев – „Хаджи Димитър“, „Моята молитва“, „Патриот“, „Хайдутин“ и др.

През Възраждането се налага и жанрът художествена проза. Нейни представители са Васил Друмев („Нещастна фамилия“) и Илия Блъсков („Изгубена Станка“ „Злочеста Кръстинка“). В областта на белетристиката най-активно се изявява Любен Каравелов. Плод на неговия талант са повече от 30 разкази и повести, които отразяват изцяло робската действителност („Мамино детенце“, „Българи от старо време“ и др.).

Годишите преди Освобождението са благоприятни за развитието на българската драматургия. Видни български драматурзи са Добри Войников, Сава Доброплодни, Кръстю Пишурка, Тодор Икономов и Васил Друмев.

В следосвободенската епоха се утвърждава българската литературна класика. Най-яркият представител е Иван Вазов – Патриархът на българската литература. В своето творчество той почти изцяло се фокусира върху национално-патриотичната проблематика. Неговото най-известно произведение е романът „Под игото“, който е преведен на повече от 50 езика. Друг литературен гений е Алеко Константинов, чиито най-известни произведения са „Бай Ганьо“, и „До Чикаго и назад“.

90-те години на 19в. се характеризират с динамично развитие на социалистическата книжнина. Социализмът се поставя като основен акцент в исторически трудове, справочници и публикации.

Най-важната отлика българската литература, създадена в рамките на 20 век е стремежът към създаването на нова, модерна литература. Този порив намира израз в дейността на най-значимото творческо обединение - кръгът „Мисъл“ - д-р Кръстев, П.

П. Славейков, П. К. Яворов и П. Ю. Тодоров. Познатите до този момент общностни, народни ценности се заменят от антропоцентричните такива – на преден план излиза личността. Най-изявените литературни творци от този период, освен четиримата от кръга „Мисъл”, попадат Димитър Бояджиев, Атанас Далчев, Елисавета Багряна, Димчо Дебелянов, Николай Лилиев, Елин Пелин, Гео Милев, Никола Вапцаров и др.

5.6. Изобразително изкуство

Изобразителното изкуство е неразделна част от материалната и духовната култура на българското общество. То е древно като човешката история и е универсален език на цивилизацията. Изобразителното изкуство участва във формирането на културните традиции и националната историческа памет, отразява заобикалящата ни действителност – общество и природа, и в същото време създава нови интерпретации на реалния свят.³⁷

Най-ранните паметници на българското изобразително изкуство са скалните рисунки в една от галериите на пещерата „Магура”, намираща се в с. Рабиша, Видинска област. Естетичното изкуство на древния художник се изразява в декорирането на глинени съдове. Характерна е употребата на бяла и червена боя, както и съчетанието на зизагообразни линии. Забележително в изкусното владееие на различни геометрични орнаменти, които и до днес са пример за подражание на редица художници модернисти. Доказателство за високото художествено майсторство в древността са изящните стенописи и релефи, открити в Казанлъшката гробница, гробницата Свещари и Александровската гробница.

Произведенията на изкуството от епохата на Средновековието почти изцяло се осланят на новоприетата християнска религия. Голям е броят на запазените до днес на територията на българската държава паметници на монументалната живопис. По голямата част от тях се изразяват в стенописи на гробници и подови мозайки. Раннохристиянската базилика в с. Хан Крум (Шумен) е един много редките примери за произведение на фигуралната живопис. Главен художествен център е Преслав, където особено популярни са керамичните икони. Българското изкуство от този период е силно повлияно от византийските културни традиции.

По време на Второто българско царство като художествени центрове се налагат новата столица – Търново, Мелник, Несебър, Рилският и Бачковският манастири. От този период датират иконите “Св. Никола с житийни сцени” (Несебър) “Богородица – Господарка на живота” (Несебър) и “Архангелски събор” (Бачковски манастир).

Падането на българската държава под турско робство се отразява пагубно на изкуството. За да продължи своето съществуване се налага изключително бързо да се приспособи към създалата се нова реалност. Това успява да случи в края на 15 век когато в някои български манастири - Рилски, Драгалевски, Бобошевски и др. художниците възраждат своята дейност. Изпод техните ръце се създават иконите “Св. Георги на кон” (Бояна), “Христос Пантократор” (Кремиковски манастир) и “Богородица с Младенеца” (църквата „Св. Стефан, Несебър”).

През епохата на Българското възрождане настъпва промяна в художествените вкусове. Особено важна е ролята зографите, чиято основна цел е да възродят

³⁷ Димчев, В., С. Раканов. Рисуване и изобразително изкуство. Учебник за учителските институти. С., Народна просвета, 1980.

българското изкуство. В техен творчески център се превръщат Атонските манастири. През втората половина века вече се създават първите възрожденски художествени школи – Тревненската (Кръстю Захариев, Симеон Цонюв и Димитър Кънчов), Дебърската (Братят Петър, Марко, Йован и Йосиф Филипови) Самоковската (Захарий Зограф и Никола Образописов), Банската (Тома Вишанов Молера).³⁸ Забележителен за развитието на българското художествено изкуство е приносът на Захарий Зограф. Той е основоположник на българска светска живопис. Характерно за създадените от него икони е вграждането на битови елементи. Неговите стенописи красят най-славните български манастири – Троянски, Рилски, Бачковски, Преображенски и дори Великата лавра в Света гора.

Българското изобразително изкуство от Освобождението до средата на 20 век се характеризира с приобщаване на съвременната европейска художествена култура. Развитието на българското изкуство следва пътя от етнографско-описателните жанрови сцени, рисуван от художниците след Освобождението (Иван Мърквичка, Антон Митов, Иван Ангелов, Ярослав Вешин) през изящните пейзажи и елегични портрети, характерни за началото на 20 век (Никола Петров, Никола Маринов, Стефан Иванов, Елена Карамихайлов) и експресивната декоративност на 20-те години (Иван Милев, Иван Пенков, Пенчо Георгие) към изключително богатите на творчески дарования и разнообразни пластични търсения през 30-те и 40-те години на 20 век (Владимир Димитров – Майстора, Златю Бояджиев, Дечко Узунов, Ненко Балкански, Сирак Скитник, Вера Недкова, Иван Ненов, Бенчо Обрешков).³⁹

През втората половина на 20 век в изобразителното изкуство настъпват промени, свързани с разнообразяване на стиловете и жанровите търсения. Това се дължи на творещите по това време художници Иван Ненов, Вера Недкова, Дечко Узунов, Илия Петров, Иван Фунев, Васка Емануилова, чието дело е сред най-добрите постижения на българското изкуство. Новите живописни и пластични търсения на съвременното българското изкуство прозират в творбите на Галин Малакчиев, Александър Петров, Найдено Петков, Генко Генков и Димитър Киров. Успоредно с въвеждането на нови сюжетни линии и творчески изживявания, традициите на родното струят от платната на Златю Бояджиев, Стоян Венев, Надежда Кутева и Димитър Казаков.

В края на 20 век българската живопис, скулптура и графика са абстрактно ориентирани. Изграждат се композиции на изцяло геометричен принцип, като те са характерни по-скоро за развитието на отделни художници. През този период е много популярно и използването на неконвенционалните форми сред младите български художници.⁴⁰

5.7. Културни събития

³⁸ Национална художествена галерия. Колекции: Средновековно и възрожденско православено изкуство. (<http://www.nationalartgallerybg.org/index.php?l=46>, 14.01.2013)

³⁹ БезРамка. Българското възраждане в изобразителното изкуство (<http://www.bezramka.bg/%D0%91%D1%8A%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D1%80%D1%81%D0%BA%D0%BE%D1%82%D0%BE+%D0%92%D1%8A%D0%B7%D1%80%D0%B0%D0%B6%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%B5+%D0%B2+%D0%B8%D0%B7%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%B8%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%BD%D0%BE%D1%82%D0%BE+%D0%B8%D0%B7%D0%BA%D1%83%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE>, 14.01.2013)

⁴⁰ Национална художествена галерия. Колекции: Българско изкуство от втората половина на 20-ти век и съвременно българско изкуство. (<http://www.nationalartgallerybg.org/index.php?l=48>, 14.01.2013)

Наследените български традиции, преминали през различни исторически епохи, претърпели решаващи обрати и съхранили се до днес в почти чистата си форма са изключително важни за българския народ. Те са символ на българските корени, на българското битие и на българската държава. Привързаността и почитта на българите към тези традиции понастоящем намира израз в богатия културен календар, който изобилства от национални и международни фестивали, събори и културни мероприятия. Сред най-големите и посещавани събори на народното творчество са Национален фолклорен събор „Рожен”, Национален събор на българското народно творчество „Копrivщица”, Празници на банската традиция, Фестивал на народните традиции и художествени занаяти, Международен фолклорен фестивал „Раднево”, Международният фестивал на кукерските и маскарадни игри „Кукове, Международен фестивал на маскарадните игри „Сурва” и много други.

Националният фолклорен събор „Рожен” има дългогодишна традиция. Той се провежда за първи път през 1898г. и от тогава се превръща в най-голямата сцена на родопската песен. Редица български изпълнители утвърждават своя талант именно на този събор - Георги Чилингиров, Бойка Присадова, Надежда Хвойнева, Христина Лютова, Румен Родопски, Веселин Джигов, Младен Койнаров. Рожен ражда и песента "Излел е Делю хайдутин" в изпълнение на Валя Балканска, която наред с музиката на Бах, Бетовен и Моцарт днес оглася Космоса в търсенето на нови цивилизации. Съборът се провежда на всеки четири години през летния месец август и е с продължителност два дни. Роженският събор привлича стотици хиляди посетители от различни краища на света.

Националният събор на българското народно творчество „Копrivщица” води своето начало от 1965г., когато събира повече от 4000 народни изпълнители, танцьори и музиканти. Оттогава автентичните български народни песни огласят Копrivщица на всеки 5 години. По традиция той се провежда в местността „Войводенец”, която се превръща в поле за изява на певци, свирачи, танцьори, танцови и певчески групи от цялата страна.

От първия ден на годината, изпъстрен с кукерски игри, чак до Митровден през късна есен, Банско чества стари и нови празници. **Празникът в Банско** се възвестява с тържествено биене на камбаните, със стрък здравец в ръката и ако се държи на традицията, трапезата непременно завършва с блага баница с ориз. Цели три десетилетия от 17 до 24 май, се организират празниците на банската традиция. В рамките на празниците могат да се посетят етнографски и кулинарни изложби, изложби на изобразителното и приложното изкуство, тематични вечери, посветени на банския хумор, песни, хора, обичаи, тогава може да се види и изложението на мебели "Произведено в Банско ", което представя традициите и съвременните тенденции в производството и дърворезбата. През месец май едновременно с празниците на Банската традиция се провежда и фестивала " Между три планини", в който участие вземат над 300 танцови и певчески групи за автентичен фолклор от региона. През месец август пък се организира летен джаз фестивал.⁴¹

⁴¹ Община Банско. Традиции

(<http://bansko.bg/index.php/bg/%D0%9E%D0%B1%D1%89%D0%B8%D0%BD%D0%B0-%D0%91%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%BE/%D0%B1%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%BE-%D0%A2%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%B8%D1%86%D0%B8%D0%B8>, 14.01.2013)

С голяма популярност се слави и **Фестивалът на народните традиции и художествени занаяти** организиран в Разград. Паралелно с него се провежда и Панаир на българското кисело мляко. Традиционно празникът се чества през месец юли, когато се дава среща на всички участници и гости на фестивала. Участие с изложението на народните занаяти вземат стотици майстори. Занаятчийският фестивал се оглася от десетките фолклорни групи, гостуващи по това време на годината в Разград.

Международен фолклорен фестивал „Раднево“. Фестивалът е празник на изкуството и приятелството. Посланията, които отправя са за мир и разбирателство между народите. Първото издание на фестивала датира от 1998 година, под името Международен фолклорен фестивал на инструменталните групи. През годините на своето съществуване той прерасна във фестивал за инструментално и танцово изкуство. На неговата сцена са показали своето майсторство инструментални групи и ансамбли от Сърбия, Македония, Румъния, Русия, Украйна, Турция, Гърция, Полша, Швеция, Албания, Франция, Словения, Германия, Северен Кипър, Израел, Словакия, Португалия, Чехия, Унгария, Белорусия, Хърватска, Босна и Херцеговина, Италия, професионални оркестри и ансамбли от България.⁴²

България се слави и с ежегоден **Международен фестивал на кукерските и маскарadni игри „Кукове-Раковски“**. По статут този фестивал се реализира петък и събота преди „Великденските заговезни“ по Григорианския календар - последният голям празник на зимата. Традиционно организатори са Община Раковски и НЧ „Св. св. Кирил и Методий“ гр. Раковски под патронажа на кмета на Община Раковски. Участват групи от различните региони на страната, както и от Република Македония, Сърбия, Румъния, Гърция, Словения, Северна Ирландия. Всяка година Раковски посреща над 2000 участника. Звънът на хлопки и чанове, буйните танци, пищните костюми, страховитите маски всяка година събират хиляди зрители от страната и чужбина, за да станат свидетели на неповторимото усещане на магията на този стар български обичай.

Международен фестивал на маскарadните игри "Сурва" е празник на традиционни народни игри и обичаи с маски. От 1966 година до днес той се организира всяка година от Община Перник. Традиционно фестивалът се провежда през последните от месец януари събота и неделя, когато градът се обагрят от пъстротата на празнуващите сурвакари и кукери. Този обичай е изцяло обвързан с древните езически вярвания по българските земи. Към фестивала се организира конкурсна програма, в която участват хиляди кукери и десетки маскарadni групи.

6. ВЯРВАНИЯ

Българската народна митология показва богатство на широка етническа основа. Тя функционира в цялата историческа етническа територия, върху която се формира, и убедително показва единна структура, състав, идейно съдържание и битуване. Но едновременно с това тя показва и подчертана вариантност, която би могла да се разглежда като нейна особеност.⁴³

6.1. Вярвания, свързани с времето

⁴² Фестивалите в България (<http://artfestivalsbg.com/>, 15.01.2013)

⁴³ Георгиева, Иваницка. Българска народна митология. София, 1981, с. 245

В българска митологична система съществуват редица вярвания, свързани с предсказване времето. Преданията, свързани с метеорологични прогнози се базират основно на православните църковни празници на българина. Сред най-срещаните народни вярвания по отношение на времето са:

- Ако времето на Йордановден (6-ти януари) е облачно или пък студено, то годината ще бъде плодородна. Ако на този ден има гъста мъгла, през летните месеци ще вали градушка, а ако духа вятър – предстои ветровита година;
- Каквото е времето на 25 март – Благовещение такова ще е през цялата година;
- Ако на Гергьовден (6-ти май) времето е ясно и сухо, то и останала част от годината ще бъде суха. Ако вали дъжд годината ще е плодородна.
- От 24 юни – Еньовден - времето се ”обръща” на зима. Еньо намята кожуха и отива да доведе зимата.
- Според народните вярвания по Димитровден (26-ти октомври) се очаква да завали първият сняг. По времето на този ден се съди за времето на Гергьовден и на Коледа. Ако на Димитровден завали дъжд идната година няма да е плодородна;
- Ако на Архангеловден (8-ми ноември) времето е ясно, то зимата ще е бъде мека;
- Ако на Никулден (6-ти декември) времето е студено идната година ще е здрава и плодородна.
- Каквото е времето на Бъдни вечер, такова ще е и през целия юни. Ако на Бъдни вечер времето е облачно, пролетните култури ще са добри и пчелите ще носят повече мед.⁴⁴

6.2. Вярвания, свързани с медицината

Българската митология изобилства и от вярвания, имащи отношение към болестите и тяхното изцеляване. В представите на българите много често болестите са били персонифицирани и свързвани с въздействието на някакви свръхестествени сили. Така например шарката е стара, грозна жена, която никой не иска да разсърди и даже не споменават името ѝ, а я наричат с хубави имена — “милата майчица”, “сладка и медена” и пр. За да я умиловат, месят питка, намазват я с мед и я оставят някъде.⁴⁵ Българският народ много често приписвал “вълшебни” свойства на растения и животни. Така например се вярва, че дъбът има лечебни свойства и по тази причина болните хора окичвали най-големите и стари дъбове с червена прежда и с пари. Яворът пък предпазвал от злини и лоши поличби. Подобни способности и до ден днешен се приписват и на чесъна. Едно от най-почитаните животни е конят. Това почитание битова още от времето на прабългарите, за които конят е свещено животно. Според народните вярвания той е недосегаем за каквито и да било зли сили и същества. Когато човек яздел кон бил защитен от болести. Според Лилия Старева в българската народна психология битуват следните вярвания:

- Който извърши грях, се разболява;
- Който спи на лявата страна се разболява, не живее дълго;

⁴⁴ Старева, Лилия. Български светци и празници. София, 2003, с. 20

⁴⁵ Колев, Николай. Българска етнография. София, 1987, с. 214.

- Ако през есента цъфнат дърветата, през идната година ще има болести и мор по хората;
- Който крои дрехи между Петков и Димитров, ще му се скъси животът;
- Който пие нощем вода ще се разболее от корем;
- На 31 май не се яде свинско месо за здраве през годината;
- Който се отъркаля в първи сняг, ще бъде здрав до следващия първи сняг и няма да го боли глава;
- Ако човек зашива дреха, облечена на него, няма да може да помни. Ако някой зашива нещо на дрехата на друг, този, на когото зашиват трябва да държи нещо в устата си – сламка, конец, клечка, за да не почне много скоро да забравя това, което си намисли да каже.
- Ако някой кашля (киха), значи го кани някоя лоша болест. Ако, като кихнеш, ти кажат „наздраве“, болестта няма да те хване. Ако болен човек кихне, бързо ще оздравее.⁴⁶

6.3. Ритуали и празници

Българският празничен календар пресъздава българските народни традиции, езически вярвания, както и християнските религиозни представи. Най-значимите за българина празници почти изцяло се придържат към църковния православен календар.

Един от най-тържествено честваните църковни празници в България е **Рождество Христово (Коледа)**. Денят преди Рождество се чества Бъдни вечер (Малка Коледа). Традицията повелява преди нареждането на празничната трапеза, стопанинът на къщата да запали в огнището отсечен ствол от дъбово, крушево или брястово дърво, наречено бъдник. Той трябва да гори през цялата нощ на Бъдни вечер, а на сутринта се гаси с вино. Ястията отрупали празничната трапеза трябва задължително да са постни и нечетно число. Най-често приготвяните гозби са сърми, пълнени чушки, ошав, варено жито, тиквеник, пита, зелник, чесън, фасул, орехи и др. Според народните вярвания преди семейството да седне на масата най-възрастната стопанка окъдява къщата с тамян, за да прогони злите сили от своя дом. Традиционен обичай, изпълняван от българите от полунощ до изгрева на слънцето на Коледа е коледуването. Коледарите първи огласяват новината за Рождество Христово, като минават и благославят всеки дом.

Йордановден или Богоявление е денят, в който християнският свят отбелязва кръщенето на Божия син във водите на река Йордан от Св. Йоан Кръстител. Според вярванията, който иска да бъде здрав през цялата година трябва да се окъпе в реката. След празничната църковна служба на Йордановден, свещеникът хвърля кръст във водата, а ергените скачат да го изваждат. Вярва се, че този който извади кръста ще бъде здрав през цялата година. Друг обичай, спазван по време на Богоявление е замесването на три обредни хляба – единият е за дома, вторият е за гостите, а третият се поставя пред къщата, за минаващите покрай нея хора.

Великден е денят, в който християнският свят чества възкресението на Иисус Христос. Подготовката за празника започва седем дни по-рано. Седмичата предхождаща Великден се нарича Страстна седмица. Боядисването на великденските

⁴⁶ Старева, Лилия. Български магии и гадания, София, 2007, с. 183

яйца става на Велики Четвъртък или в събота. Традиция е багрилата, използвани при оцветяването да се извличат от различни растения – билки, цветя и др. Така например червената боя се извлича от риган, жълтата от орехови листа, а зелената от коприва. Сред българския народ битува поверие, според което снесените на Велики Четвъртък и боядисани в червено яйца имат силата да предпазват от хората от зли очи, болести и магии. Поради това първото яйце се боядисва в червен цвят, след което бабата чертае кръст по челата на децата, за да бъдат здрави през цялата година. Червеното яйце се поставя пред домашната икона и остава там до следващия Великден. Заради криещата в себе си сила много често това яйце се оставя в чаиза на момите или пък се заравя в нивите, за да ги предпазва от градушки и да бъдат плодородни. Най-популярният обаче обичай, практикуван по българските земи на Великден, е чукането с яйца. Този, чието яйце не се счупи ще бъде силен и здрав през годината. Другият изключително важен обреден елемент е замесването на великденските хлябове, в които се вплитат нечетен брой бели или червени яйца. Те се даряват на най-уважаваните роднини, на кумовете или на девера. Такъв хляб трябва да има и на домашната трапеза.

Най-мистичният български народен празник, водещ началото си още от времето древните траки и славяни е Еньовден, който българите честват на 24 юни всяка година. На същата дата източноправославната християнска църква чества деня на Йоан Кръстител и често обредите и традициите на двата празника се преплитат.⁴⁷ Според народните вярвания окъпването в утринна роса и набирането на билки носят здраве през годината. Вярва се, че в нощта преди Еньовден звездите слизат най-близко до земята и придават на всички билки лечебна сила. В нощта на 24 юни небето се разтваря, морето застива в очакване изгрева на слънцето. Който го посрещне ще се радва на щастие. Еньовден се свързва преди всичко с обичая да се берат билки, тъй като се вярва, че в нощта срещу празника те придобиват най-голяма лечебна сила. Тази сила изчезва с изгрева. Тъй като болестите са много набраните билки трябва да са 77 и половина на брой – за всички съществуващи болести и за болестта, която няма име.

6-ти май е една изключителна дата в празничния календар на българина. На тази дата се почита паметта на Св. Георги Победоносец – покровител на овчарите и стадата. Гергьовден е обявен и за Ден на храбростта и Българската армия. С Гергьовден се поставя началото на лятото и новата земеделска година. Подготовката на самия празник започва ден по-рано. Моми и девойки берат от полето билки, които трябва да се използват за обредно хранване на овцете. От същите тези билки се извиват и три венета – единият за овцата, която ще бъде издоена първа, вторият за агнето, което ще бъде пренесено в дар на Св. Георги, и третият за съда с издоеното мляко. В ранната сутрин на Гергьовден овчарите изкарват стадата си на паша до изгрев слънце. След пашата започва обредното доене на овцете. Първа се издоява овцата, която първа е родила (оагнила). Коли се родилото се първо за съответната година агънце. Този момент е може би най-важният от празника и се осъществява от стопанина на къщата, който трябва да е празнично облечен и закичен с цветя. Преди този ритуал агнето символично се хранва със сол, трици и трева и се окичва с венец. Солта е за ситост, триците за плодородие, а тревата за обилна паша. Кръвта, изтекла от агнето се изсипва

⁴⁷ Уикипедия. Еньовден

(<http://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D0%BD%D1%8C%D0%BE%D0%B2%D0%B4%D0%B5%D0%BD>, 16.01.2013)

в нивите, за да бъдат плодородни. За предпазване на къщата от зли очи и магии източната стенна и прагът на къщата се намазват с жертвената кръв на агнето. На празничната трапеза трябва задължително да присъстват печено агнешко, обредни хлябове, пресен лук и вино.

На 6-ти май с празничен водосвет на бойни знамена и знамената-светини на българската армия българите отбелязват Деня на храбростта и Българската армия. По традиция на този ден българският държавен глава, министри, депутати, ветерани от войните и граждани поднасят венци пред паметника на Незнайния войн и почитат паметта на хилядите знайни и незнайни войни, жертвали своя живот за България.

Важен празник от народния календар на българите е Неделя Сиропустна, известен още като Сирни Заговезни и Прошка. Той се чества седем седмици пред Великден. Според народните вярвания на този ден земята и небето си прощават. На този празник хората си вземат прошка от роднини, близки и познати за прегрешенията спрямо тях през изминалата година. Типични за този ден са кукерските маскарадни шествия, на които се изпълняват езически ритуали. На Неделя Сиропустна деца, младежи и възрастни обличат стари дрехи или направените специално за празника кукерски костюми, почерният своите лица или ги прикриват с маски и обикалят улиците и къщите. Целта на това „прикритие” е хората да не бъдат разпознати от злите сили и духове. Този ритуал носи името Кукеруване. Този ден се палят и огньовете, чиито пламъци защитават селяните и техните животни и реколта. Изключително забавна е ритуалната игра „хамкане”. На тавана на къщата се закича конец, на чийто край се завързва сварено яйце. Целта на играта е то да бъде уловено и изядено само с уста без да се използват ръце. Това се повтаря, като този път вместо конец се завързва халва, след което конецът се запалва за здраве на цялото семейство.

Древен български обичай е нестинарството – танци, при които танцьорите/нестинарите играят боси върху жарава. По традиция тези те се играят в деня на Св. Константин и Елена (21 май). Вярва се, че огънят предпазва хората от зли, демонични сили. Влизането в него, стъпването върху въглените пречиства. Ношта на 21 срещу 22 май се запалва огъня, чиято жарава се разстила в кръг. Около него се нареждат хора, а най-напред се носят иконите на Св. Константин и Елена. В нажежените въглени влизат босите нестинари, които в унеса на танца изпадат в транс, в несвоят. Според народните поверия, иконата на светците е тази, което ги предпазва от огъня. Изпаднали в това състояние, много често нестинарите пророкуват, контактуват с техни мъртви предци. Този ритуал продължава няколко минути. Нестинарството се предава по наследство – старият нестинар избира своя наследник в предсмъртния си час. След приключването на игрите всички заедно се събират на обща трапеза. Друг обичай, свързан с този празник е люлеенето на моми и момци. Харесаната на този ден мома ще е много добра домакиня и ще роди много юнаци.

7. БЪЛГАРИЯ КАТО ЗЕМЯ НА ВКУСОВЕТЕ

Природно-климатични условия в България са предпоставка за благоприятното развитие на редица зърнени, технически и фуражни култури, на зеленчуци и трайни насаждения. Най-големият дял от посевните площи и общия обем на продукцията заемат зърнените култури. Основните зърнени култури, произвеждани в България са пшеница, царевица и ечемик. Те се използват главно за производството на храни и за

фуражи. Техническите култури, произвеждани на територията на страната, осигуряват суровини за хранителната, козметична и текстилна промишленост. Най-голям е делът на слънчогледа, фъстъците, захарното цвекло и др. Зеленчукопроизводството е с най-дългогодишните традиции. Произвеждат се основно картофи, домати, пипер, лук. От трайните насаждения най-голямо значение имат лозята и овощните дръвчета. Лозарството се специализира главно в отглеждането на десертни и винени сортове грозде, докато овощарството залага на ябълките, черешите, сливите и прасковите. Основните фуражни култури в България са царевица и люцерна. Така развиващото се растениевъдство до голяма степен определя характера на традиционната българска кухня.

7.1. Традиционни ястия

Традиционни български ястия

Източник: <http://sofia-restaurants.com/images/flash.jpg>, 17.01.2013

Българската традиционна кухня е уникална по рода си и една от най-вкусните кухни в света. Тя се характеризира както с голямо многообразие на използваните продукти (месо, зеленчуци, плодове, риба, подправки и т.н.), така и с интересен начин на приготвяне на самите ястия. Най-типичните хранителни продукти, с които България е известна в цял свят са кисело мляко и бяло саламурено сирене. Българската народна кухня изобилства от различни салати, местни и тестени изделия, както и разбира се специфични за етнографските области ястия.

Едно от най-предпочитаните и характерни за народната кухня на българите предястия е тараторът. Той се приготвя от кисело мляко, настъргана или ситно нарязана краставица, копър, чесън, сол, зехтин или олио. Поднася се със счукани орехови ядки.

Важно място на българската трапеза заемат салатите. Най-известната българска салата е шопската. В нейния състав влизат нарязани домати и краставици, поднесени със сурова или печена чушка, лук, магданоз и настъргано бяло саламурено сирене. Други популярни традиционни салати са овчарска, калугерска, добруджанска, жътварска и др.

От основните ястия традиционни за българската кухня са пататник, гювеч, капама и др.

Гювечът представлява приготвени в глинено гърне месо (пилешко, свинско, телешко) и пъстра гама от зеленчуци – картофи, моркови, лук, пиперки, тиквички, патладжан, грах и др. Поднася се със силно наситнен магданоз.

Типично родопско, но популярно в цялата страна ястие е пататникът. Приготвя се от настъргани картофи, кромид лук, пресен или сух джоджен, сол и черен пипер. Много често към пататника се добавя и сирене.

Капамата е традиционно банско ястие, приготвяно и в другите български райони. Продуктите, изискващи се за направата на капама са свинско месо, пилешко месо, кисело зеле, ориз, кромид лук, черен пипер и сол. Основните съставки се редят на пластове, като се поръсват с подправки в глинено гърне, след което се пече на фурна.

С традиции в приготвянето се отличават и две от най-популярните български ястия – баница и лютеница. Баницата е тестено изделие, което се прави от разточено на листове тесто, които се заливат с плънка – сирене или извара, мляко и яйца. Залетите листове се навиват, след което се нареждат в тава и изпичат на фурна. Баницата се приготвя най-вече на празници, когато се събира цялото семейство.

Лютеницата е изключително популярен, обичан от малки и големи традиционен хранителен продукт. Приготвя от смелени на пюре печени чушки, доматино пюре, патладжан, моркови, кромид лук и много подправки – сол, кимион, черен пипер, сминдух, кориандър, чесън и др. След като цялата тази смес се запържи се слага в буркани и се консервира. Най-често се консумира намазана върху филийка хляб, но също така се използва и за направата на много разядки и салати.

7.2. Традиционни напитки

Традиционна българска безалкохолна напитка е мътеницата, която много наподобява айряна. Тя представлява вторичен продукт, получен вследствие на домашния процес за извличане на маслото от млякото. Вкусът на прясно приготвената мътеница е може да се определи като сладък. След като престои обаче (ден, най-много два) тя придобива леко кисел и дори резлив вкус. Основната отлика на мътеницата от айряна е по-ниската масленост и по-гъстата млечна консистенция. Консумира се добре охладена.

Изключително полезен, вкусен и освежаващ е сокът от бъзак. Бъзакът е тревисто растение, притежаващо силни терапевтични свойства, от чиито бели цветове се приготвя тази традиционна българска напитка. Автентичната рецепта за направата на сока гласи следното: 15 цвята от бъзак се заливат с един литър вода, като към тях се добавят и два нарязани на парченца лимони. Остава да престои 24 часа, след което се прецежда. Към почти готовия вече бъзаков сок се добавя един килограм захар и едно пакетче лимонена киселина. След като захарта се разтвори сиропът е вече напълно готов. Разрежда с вода на вкус и сервира охладен с резенче лимон.

Алкохолните напитки, характеризиращи се с дългогодишни традиции в производството и консумацията в България, са виното и ракията.

Умереният климат, топлото лято и сравнително хладната зима създават много благоприятни условия за развитието на лозата, за добро узряване на гроздовете и за приготвянето на висококачествени български вина. Голямото разнообразие от сортове грозде предполага и производството на различни видове вина. За България най-характерни са вината, произведени от българските винени сортове Мавруд и Гъмза.

Сортът Гъмза е от местен произход. Разпространен е в Западна и Средна Северна България. От гроздето се получават червени трапезни и десертни вина.⁴⁸ Най-популярното вино от този сорт грозде е Видинска гъмза и Ловико Сухиндол.

⁴⁸ Bulgariandrinks. Винени сортове.

(<http://bulgariandrinks.com/%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%B8-%D1%81%D0%BE%D1%80%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B5-%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B4%D0%B5> , 17.01.2013)

Сортът Мавруд е стар местен сорт. Разпространен е локално, предимно в районите на Асеновград, Пловдив и Първомай. Райониран е в Южнобългарския лозарски район. Гроздето се използва за получаване на висококачествени червени трапезни и десертни вина, които развиват качествата си при стареене.⁴⁹ Висококачествени вина от този сорт се произвеждат във винарски изби „Асеновград”, „Вила Мелник”, „Румелия”, „Памидово” и др.

Българите смятат, че ракията е традиционна, автентична и характерна за България напитка. Подобна претенция имат и македонците, словенците, сърбите и унгарците. За разлика от Македония, Словения, Сърбия и Унгария, където ракията се прави основно от зърнен дестилат, спирт и есенции, в България тя се приготвя от винен или плодов дестилат. Най-популярните и пивки български ракии са „Сливенска перла”, „Тетевенска сливова ракия” „Карнобарска гроздова ракия”, „Бургас 63” и „Троянска сливова ракия”.

7.3. Традиционни десерти

Най-популярният традиционен български десерт е розовото сладко. Приготвя се от розови листенца от маслодайна роза, захар и вода, които се варят в тенджерата. Много често това сладко се поднася с кисело мляко. Уникалността на този традиционен български десерт е в това, че розовите листа, които се използват за неговото приготвяне са от розата *Rosa Damascena* – един от четирите вида маслодайни рози, отглеждани в света. Към този сорт спада и Казанлъшката маслодайна роза, използвана за направата на розовото сладко.

Друг десерт типичен за българската кухня е „Рачел от тиква”. Приготвя се от

Балсуджук

Източник:

<http://www.history.asenovgrad.org/pics/actual/178.jpg>, 17.01.2013

нарязана на кубчета тиква, които се оставят за два часа във варна вода. След престоя им във водата кубчетата се измиват добре, отцеждат се и се поставят във врящ захарен сироп. Вари се до сгъстяване, като няколко минути преди да се отстрани от котлона към речела се прибавя лимонена киселина. По желание може да бъде консервиран в буркани.

Вкусът на българския балсуджук е уникален и незабравим. Необходимите за този десерт продукти са орехови ядки, захар, натурално нишесте и гроздова сок, наричан шира. Изключително интересен е начинът на приготвяне на балсуджука. Ореховите ядки се нанизват на конец. Гроздовата шира се слага да

заври и към нея се прибавят захарта и предварително разтворено в малко вода нишесте. В получената след няколко минути гъста каша се прибавят нанизаните орехи, след което се изваждат, отцеждат се и се оставят да изсъхнат. Изсъхналите вече ядки се потапят отново и процедурата се повтаря докато балсуджукът достигне желаната

⁴⁹ Пак там

дебелина. Готовият вече десерт се оставя на проветриво място за около 24 часа, за да изсъхне добре, след което се поръсва с пудра захар и се нарязва на парчета.

7.4. Стари рецепти

Българските кулинарни традиции остават съхранени до днес благодарение на предаваните от поколение на поколение в продължение на стотици години готварски рецепти. Именно чрез тях можем да усетим вкусът на българските традиционни ястия, такъв какъвто го помнят нашите майки, баби и прабаби. Многобройни са старите рецепти, запазени от миналото, но като най-вкусни и популярни сред българското население могат да бъдат определени рецептите за приготвянето на родопски качамак, агнешко задушено по манастирски, старобългарска кавърма, яйца по панагюрски и картофен клин.

Родопски качамак

Необходими продукти: 600гр. картофи, 150гр. пшенично брашно, 150гр. царевично брашно, 1л. вода, 150гр. масло, 200гр. краве сирене.

Начин на приготвяне: Обелените и нарязани на едри кубчета картофи се поставят в подсолена вода. След като заврат върху тях се изсипват царевичното и пшеничното брашна. Ври около 1 час, до сваряването на картофите и брашното, след което се разбъркват с точилка до получаване на еднородна смес. С потопена в горещо масло дървена лъжица, качамакът се вади на топки и се поставя в чинии. Оформя се на тънък пласт, полива се с горещо масло и натрошено сирене.

Качамак

Източник: <http://sweet-things.bg/wp-content/uploads/2011/09/kachamak-with-cheese-300x224.jpg>, 18.01.2013

Агнешко задушено по манастирски

Необходими продукти: 1 кг агнешко месо, 1/2 ч.л. черен пипер, 2 с.л. брашно, 2 с.л. олио, 1 жълтък, сокът на 1 лимон (или на върха на ножа лимонтузу, разтворено в 1 чаена лъжичка вода)

Начин на приготвяне: Агнешкото месо се нарязва на големи парчета, които се поръсват с черен пипер и сол на вкус. Всяко парче се овалва в брашното, след

Агнешко задушено по манастирски

Източник: http://www.zajenata.bg/images/2/big_adeffd912a41d79eb77cad9e5a551d49.jpg, 18.01.2013

което се запържва в сгорещено олио или по желание с масло. Запържените парчета се нареждат в тенджера. Заливат се толкова топла вода, колкото е необходимо, за да покрие месото и на тих огън под похлупак се варят, докато месото напълно омекне. Отделно се разбиват жълтъкът с лимоновия сок (лимонтузото), след което се смесва с 1-2 супени лъжици от соса и се изсипва в ястието, което е препоръчително да се разбърква с дървена лъжица. Вари се докато сосът се сгъсти.

Старобългарска кавърма

Необходими продукти: 700 гр. свинско месо, 8 стръка праз лук, 3 домати, 3-4 чушки, 1-2 люти чушки, 4 яйца, черен и червен пипер, чубрица, магданоз, сол, 250гр. масло или друга мазнина за пържене.

Старобългарска кавърма

Източник:

<http://recepti.gotvach.bg/files/lib/600x350/starobalgarska-kavarma.jpg>, 18.01.2013

Начин на приготвяне:

Месото не нарязва на кубчета и се запържва до златисто в сгорещена мазнина. След като се изпържи се изважда и в същата мазнина се задушават ситно нарязаните праз, домати и чушки. Към тази смес се прибавя месото и всичко се задушава. Добавят се солта, червения пипер, червения пипер, чубрицата и магданоза и се разбърква. От четирите яйца се приготвят приготвят омлети. Кавърмата се разпределя в тях, след което се загъват.

Яйца по панагюрски

Необходими продукти:

- 8 яйца
- 200 гр. краве сирене
- 400гр. кисело мляко
- 2 с.л. оцет
- 1 ч.л. червен пипер
- 1 с.л. олио
- 2 скилидки чесън

Яйца по панагюрски

Източник: [http://fkusno.com/wp-](http://fkusno.com/wp-content/uploads/2011/12/DSC_0030.jpg)

[content/uploads/2011/12/DSC_0030.jpg](http://fkusno.com/wp-content/uploads/2011/12/DSC_0030.jpg), 18.01.2013

Начин на приготвяне:

В тенджера пълна до половината с вода се слагат 2 с.л. оцет. След като водата заври се отдръпва от котлона и от съвсем ниско разстояние се начупват яйцата, като се внимава да не се разпилеят и препокрият. Връщат се обратно на огъня и след около 5 мин. яйцата са готови. Изваждат се с решетеста лъжица и се порционират в чиния. Натрошават се със сирене, след което се заливат с разбитото кисело мляко със счукания чесън. Вече готовите яйца се поливат с запържен в олио червен пипер.

Картофен клин

Необходими продукти: 2 кг картофи, 2 чаени чаши брашно, 500гр. сирене, 8 яйца, 2 чаени чаши разтопени масло.

Начин на приготвяне: Картофите се измиват добре и се сварят необелени. С брашното и вода се замесва банично тесто, което след замесване се оставя да почине половин час. Докато са още топли картофите се обелват, а като истинат се настъргват на едро ренде. Към тях се добавя натрошено сирене и разбитите яйца. Сместа се разбърква. Тестото се разточва на две кори. В намаслена тава се разстила едната кора, върху която се изсипва плънката. Покрива се с втората кора, което се намазва обилно с разтопено масло. Клинът се пече върху жар или върху нагрятата плоча на печка. Когато се запече едната страна се обръща, за да се изпече и другата.

Картофен клин

Източник:

http://recepti.gotvach.bg/files/lib/600x350/nekvi_banichki.jpg,
19.01.2013

8. МУЗЕИ

8.1. Исторически преглед

Идеята за учредяването на български музей се заражда през най-забележителния и значителен период в българската история – Възраждането. Голяма част от възрожденските дейци като Васил Априлов, Любен Каравелов, Петко Славейков осъзнават необходимостта от опазване и съхраняване на българските старини за идните поколения. В отговор на тази потребност през 1856г. в Свищов група родолюбиви българи успяват да учредят първия български музей. Основната цел, с която бил създаден музеят е да съхранява стари ръкописи, написани на различни езици. Така се прокрадват първите стъпки към организираното музейно дело в България.

След 1878г. идеите и стремежите на българските възрожденци намират силна подкрепа в лицето на българска държава. Тя издава редица нормативни актове, регламентиращи събирането, опазването и съхранението на българските старини. Още през Временното Руско управление в София се създава българска народна библиотека и музей. По този начин идеята за създаването на национален музей най-накрая е реализирана.⁵⁰

В края на 19в. е уреден и Народният музей, от който в последствие се отделя Народният етнографски музей. Те са основният и определящ фактор в развитието на музейното дело в България до Втората световна война. Междувоеенния период се характеризира с учредяването редица музеи на централно ниво – Главен

⁵⁰ Недков, Симеон. История на музейното дело в България. София, 2006, с. 5.

военноисторически музей, Националната художествена галерия, Църковен историко-археологически музей.

Периодът 1944-1989 се характеризира с бързо нарастване на броя на музеите и защитените движими и недвижими паметници в страната, както и с отпускането на значителни държавни средства за цялата система за опазване на културно-историческото ни наследство. Идеята за българския музей се променя рязко с въвеждането на марксистката идеология във всички сфери на обществения живот.⁵¹ Типично за този период е излагането на експонати, свързани с дейността на Българската комунистическа партия, със Съветския съюз и с тоталитаризма, поради което често срещано явление са мащабните музейни експозиции и мероприятия.

Настъпилите след 1989г. социално-икономически промени в българското общество оказват негативно влияние върху културното развитие на България, което разбира се няма как да не засегне и музейното дело. Независимо от това музеите успяват да преодоляват тези препятствия, да се стабилизират и да продължат своята дейност. Към днешна дата на територията на страната функционират над 200 музея, които съхраняват за бъдещите поколения културното наследство на България.

8.2. Най-значителните музеи в България

Националният исторически музей е един от най-големите музеи на Балканите с 650 000 паметници на културата и огромен археологически и исторически архив. Колекциите му са неговото най-голямо богатство. Те съдържат материали от праисторическо време до наши дни. Националният исторически музей е създаден с разпореждане на Бюрото на Министерския съвет от 5 май 1973г. Първата

Вълчитрънско съкровище

Източник:

<http://www.1znam.bg/resources/1/3763328076.jpg>,

21.01.2013

представителна експозиция на музея е открита през 1984 г. в чест на 1300-годишнината от създаването на българската държава в сградата на Съдебната палата в София.⁵² Основната мисия на музея е да издирва, събира, съхранява, проучва и експонира материални и документални паметници, свързани с историята на България. Сред най-забележителните праисторически паметници на българската култура, съхранявани в музея са Варненският халколитен некропол, Рогозенското

съкровище, Летнишкото съкровище, мраморна глава на Атина, бронзова глава на император Гордиан и др. Сред най-запленяващите паметници от Средновековната българска държава е Преславското златно съкровище, което датира от края на 9-ти век и включва в състава си 150 златни и позлатени накити.

Други интересни експонати от този период, представляващи силен интерес от страна на посетителите са писмените паметници, плод на Кирило-Методиевото дело, латният кръгъл медальон на хан Омуртаг, оловният печат на цар Калоян и златеният

⁵¹ Пак там

⁵² Национален исторически музей. Информация (<http://www.historymuseum.org/page.php?key=information>, 21.01.2013)

печат на цар Константин Асен. Епохата на Българското възраждане също е силно застъпена в музея. Най-значителните експонати от този исторически период са Рибният буквар на д-р П.Берон, печатът на първото светско взаимно училище в Габрово, първите учебници, като Славяноболгорское детоводство за малките деца, на Неофит Бозвели и др., с оригинални предмети и документи е разкрита революционната дейност на Г.С.Раковски, Л.Каравелов, Хр.Ботев, В.Левски, Ст.Стамболов и др., в отделна зала са експонатите, свързани с героичното Априлско въстание, интерес представлява и оригиналната карта на България разглеждана по време на Цариградската конференция през 1876 г.⁵³

Националният археологически институт с музей при Българска академия на науките (НАИМ-БАН) работи върху цялостното изследване на материалната и духовната култура на племената и народите, населявали днешните български земи от най-дълбока древност до XVIII в. НАИМ-БАН е национален център и координатор на всички теренни археологически проучвания на територията на България и осъществява научен и методически контрол над тях. Археологическият музей е най-големият в България и със своите експозиции е един от най-важните центрове в страната за популяризиране миналото на днешните български земи. Със своя научен и музеен потенциал НАИМ-БАН е най-голямата научно-изследователска институция за археология в Югоизточна Европа. В настоящия си вид НАИМ-БАН функционира от 1949 г. и се явява продължител на дейността и правопреемник на Отдела за ценности към създадената през 1878-1879 г. библиотека в София, преобразуван в 1892 г. в Народен музей, и Българския археологически институт, образуван през 1921 г. като първи научен институт в България. Праисторическата експозиция обхваща старокаменна (палеолит), новокаменна (неолит), каменномедна (халколит), ранна и средна бронзова епоха (1 600 000 г.-1 600 г. пр. Хр.). Специално място в експозицията заемат няколко големи епонимни поселищни колекции – от пещерите Козарника, Белоградчишко и Темната дупка, Луковитско; от селищните могили Караново и Езеро, Новозагорско. Важно място в експозицията заемат и поселищните колекции - раннеолитното селище Чавдар, Пирдопско, раннохалколитното селище Салманово, Шуменско, къснохалколитните селища Коджадермен, Шуменско и Криводол, Врачанско.

Експозицията **Трезор** е предназначена за експонирането на съкровища, инвентар от гробове и единични предмети с особено художествено и историческо значение, датиращи от периода от къснобронзова/ранножелязна епоха до късната античност. Най-голям интерес предизвикват три световно известни съкровища: златните съдове и дискове от Вълчитрън, Плевенско; сребърните

Самарското знаме

Източник:

http://www.klassa.bg/images/pictures/class_bg/img_225683.jpg, 21.01.2013

⁵³ Недков, Симеон. Музеология. Музейното дело в България (http://www.build.bg/bg/gallery/simeonnedkov/bg_museology_g3r5.htm, 21.01.2013)

гарнитури за конска амуниция от Луковит, Ловешко; златните накити и сребърните съдове и монети от Николаево, Плевенско; те принадлежат на три различни периоди от историята на Тракия: къснобронзова/ ранножелязна, ранноелинистическа и римска епоха.

Музеят излага и колекции на паметници, датиращи от къснобронзовата епоха до късното средновековие. Те илюстрират основните периоди на историята на широк район на Югоизточна Европа. Там са подчертани най-значителните и характерни аспекти на големите култури, които са се срещали и сливали в тези земи: тракийска, елинска, римска, византийска, българска, отоманска. Представени са богата колекция от саркофази и надгробни паметници, образци на римската провинциална надгробна пластика. Българското средновековно изкуство също е представено в НИМ. Тази колекция на музея представя уникални паметници, датиращи от Първото и Второто българско царство. Най-впечатляващи са двустранната икона на Богородица с Йоан Кръстител, керамичната икона на Св. Теодор от Велики Преслав (10в.), златният нагръден кръст от Плиска, техника сграфито и др.⁵⁴

Националният военноисторически музей (НВИМ) е държавен музей, който от създаването си до днес е структура на Министерство на отбраната Той издирва, съхранява, научно обработва и популяризира културни ценности, свързани с националната и европейска военна история. За своето почти вековно присъствие в културноисторическото пространство в неговите фондове са съхранени и проучени повече от 1 000 000 културни ценности, свидетели на българската и европейска военна история. Музеят представя хронологичен разказ за историята на българската войска от 681 г. до днес. Представен е обликът на българската войска през Средновековието, Националноосвободителните борби, Руско-турската война (1877–1878), Сръбско-българската война. Възлово място заема Балканската война (1912–1913), където блестящите победи на Българската армия намират признание и в световната военна история. Пресъздадено е участието на въоръжените сили в Първата и Втората световна война и във военни мисии от най-ново време. Музеят притежава богати колекции от копия, стрели, ризници, оръжия, униформи, трофеи, четнически знамена, както и външна колекция от бойна техника.⁵⁵

Националният природонаучен музей (НПМ) има повече от сто и двадесет годишна история. Той е най-старият музей в България и най-старият и най-богатият между природонаучните музеи на Балканския полуостров. Основан е през 1889 г. от Княз Фердинанд под името Княжески естественоисторически музей. В началото съхранява личните колекции

Калифорнийски кондор

Източник: <http://www.iskamdaznam.com/wp-content/uploads/2011/03/Immature-male-California-condors-interacting1.jpg> , 21.01.2013

⁵⁴ Национален археологически институт с музей към Българска академия на науките (<http://naim.bg/bg/home/>, 21.01.2013)

⁵⁵ Националният военноисторически музей (<http://www.militarymuseum.bg/Za%20nas/za%20nas.html>, 21.01.2013г.)

на княз Фердинанд от птици, бозайници и пеперуди. Днес музеят разполага с изключително богати колекции, представящи изчезналият в света преди 90 години каролински папагал, изчезналите в България тюлен монах, брадат лешояд, малка дропла, сив и момин жерав, степна усойница, немска есетра.

През последните години експозициите се обогатиха с няколко диорами, изобразяващи живия свят на Арктика (бели мечки и тюлен), Африка (черна пантера), Азия (тигър) и южноамериканската тропическа гора (ягуар, папагали ара и маймуни тамарини). Други едри бозайници, изложени в последно време са бял носорог, хималайска мечка, гепарди, бизони. Интерес сред посетителите предизвикват едни от последните чистокръвни зубри, срещани в природата, кафявата мечка, обявена за най-голямата в Европа, рядката малка панда, красивите райски птици, туканите, изчезналият в дивата природа калифорнийски кондор, различните видове фазани с разкошно оперение, гигантската африканска костенурка, слепите пещерни риби от Америка, тинестата скачаща риба перифталмус, която може да се придвижва и на сушата.⁵⁶

Регионален етнографски музей – Пловдив е основан през 1917 г., а от 1938 г. се помещава в Куюмджиевата къща – паметник на културата от национално значение. Той издирва, събира, съхранява, документира и популяризира движими културни ценности и ги експонира с изследователски, образователни и популяризаторски цели. Музеят е място, където може да се види, пипне и усети българската традиция. Богатата експозиция представя традиционната култура на Тракия, Родопите и Средногорието от периода на Възраждането. В постоянна експозиция земеделието и животновъдството са

Регионален етнографски музей – Пловдив

Източник:

<http://www.eventsplodiv.info/files/2013/03/15/489a6d7a28.JPG>,

21.01.2013

представени като основни поминъци на населението от региона. От традиционните занаяти са представени едни от най-характерните за периода на Възраждането – абаджийство и гайтанджийство, грънчарство, медникарство, железарство. Показана в музея е и част от богатата колекция накити и църковна утвар. Отделено е място за традиционни народни костюми, тъкани и килими,

музикални инструменти и обреден реквизит, а съвсем пестеливо е представен градският бит. Интериорите на Копривщенска стая, Родопска стая и Пловдивска гостна стая допълват информацията за бита и културата на населението в региона.⁵⁷

⁵⁶ Национален природонаучен музей (http://www.nmnh.com/index_bg.php, 21.01.2013)

⁵⁷ Регионален етнографски музей – Пловдив (<http://ethnograph.info/front/about.php>, 21.01.2013)

9. КУЛТУРНИ И ПРИРОДНИ ПАМЕТНИЦИ ПОД ЗАКРИЛАТА НА ЮНЕСКО В БЪЛГАРИЯ

Боянската църква

Боянската църква се намира в покрайнините на град София. Тя е най-забележителният паметник на българската средновековна живопис. Същевременно църквата е един от най-добре запазените и интересни наши архитектурни паметници от епохата на феодализма. Оскъдните археологични данни не дават възможност за възстановяване на схемата на крепостта. Останките показват, че Боянската църква е била разположена в рамките на укрепено селище, което е осъществявало връзката между Средец, Перник и други укрепления наоколо и е охранявало пътя между склоновете на Витоша и Люлин, който е южният подход към Софийското поле. Тази църква е единственото оцеляла до наши дни част от Боянската крепост. Комплексът се състои от три последователно изградени части, като най-старата църква - източната, е строена през X и XI в. Пристроена към нея през XIII в. двуетажна църква в

Боянската църква

Източник: <http://ivoso100.blog.bg/photos/10759/70-Bojanska%20zarkva%201.JPG>, 21.01.2013

архитектурно отношение е великолепно свързана с първата. Третата част е изградена през XIV в. от камък и стои твърде чуждо към другите две.

Значението на Боянската църква като паметник на културата се дължи преди всичко на изключителните стенописи. Със своя жизнен, хуманистичен реализъм те са ренесансово явление, и то в кулминационната му за цялото европейско изкуство фаза. Заемат

едно от първите места в средновековната живопис на Европа през XIII в. Името на художника не е известно – наричан е просто Боянския майстор. Образите са реалистични и жизнени. Във втората църква са изписани образите на Христос, на традиционните библейски и евангелски сцени, фигури на светци. Има портрети на севастократорската и царската двойки и те са представени в цял ръст. Портретите на Калоян и жена му Десислава са най-старите рисувани от натура портрети в българската живопис. Параклисът на втория етаж е посветен на Свети Пантелеймон. Цар Константин и царица Ирина са с корони и златовезани дрехи. Боянските стенописи от 1259 г. са с високи художествени качества и неоспорим принос в европейската художествена култура. Те имат не само художествена, но и историческа и документална стойност. През 1979г. Боянска църква е включена в Списъка на световното културно и природно наследство.⁵⁸

⁵⁸ Министерство на културата. Международно сътрудничество. Български паметници, вписани в списъка на световното културно и природно наследство на ЮНЕСКО (<http://mc.government.bg/page.php?p=46&s=27&sp=32&t=33&z=34>, 21.01.2013)

Мадарският конник

Мадарският конник представлява уникален скален релеф, изсечен върху скалите. Той е образец на средновековното българско изкуство, който символизира мощта на българската държава от ханския ѝ период и е единствен по рода си в Европа. Заради изключително високата му стойност е обявен през 1979г. от ЮНЕСКО за паметник със световно значение. Скалният релеф се намира в североизточна България, близо до с. Мадара (Шумен). В непосредствена

Мадарски конник

Източник: http://4coolpics.com/gallery_photo/14/229165.html#_UkBLO39RWho, 21.01.2013

близост е и до Първата българска столица Плиска (10 км). Богатството на откритите археологически паметници датирани от IV хил. преди Христа до XV век, дават основание на изследователите да нарекат Мадара "Българската Троя".

Мадарският конник с размери 2.6 м на 3.1 м. е изсечен върху отвесна скала, намираща се на 23 м височина, през VIII в. Паметникът изобразява конник в естествена големина, лъв, куче и надписи на гръцки език около фигурата на конника. Конникът е с върхна дреха до коленете. С лявата ръка държи поводите на коня, а с дясната е хвърлил копие върху поваления под предните крака на коня лъв. Зад гърба на конника личи високо облегалo на седло. Десният крак на конника е пхнат в стреме, на гърба си носи калъф за лък. Върху забитото в лъва копие има знаменце, а зад коня - тичащо куче. Предполага се, че картината изобразява хан Тервел като победител. Прабългарските надписи са на гръцки език и съобщават за събития между България и Византия през 8-9 в. при ханове Тервел, Кормисош и Омуртаг. Един от надписите представя събития от 705 година. Византийският император Юстиниан е насилствено свален от престола и заточен. Той успява да избяга и да потърси помощ от българите. Хан Тервел му помага с войската си да заеме отново византийския престол. В замяна българският хан е отрупан с почести, дарове и признание да носи титлата кесар – цар. Освен това България получава земи на юг от Стара планина и Византия се задължава да и плаща данък всяка година.⁵⁹

Ивановски скални църкви

Ивановски скални църкви се намират 21 км югозападно от гр. Русе, до село Иваново, на височина до 36 м над водата в отвесните скални брегове на река Русенски Лом. Създадени през 12в. век, те образуват манастирски комплекс от близо 20 средновековни църкви, параклиси и килии, в които са разположени повече от 300 помещения. В периода между 11в. и 14в. в тях са живеели монаси, често граматичи и книжовници. Макар и малки по размери църквите са били средище на богат културен и духовен живот по време на Второто българско царство. На поклонение в църквите са идвали редица вярващи, а българските царе и боляри са поръчвали издълбаването на

⁵⁹ Пак там

нови църкви в скалите, които след това художници са изографисвали. Тук се оттегля българския патриарх Йоаким от тогавашната столицата Търновград.

Под влиянието на околната среда повечето от скалните църкви са разрушени. Имената на останалите до наши дни са забравени и местното население ги нарича по своему, например: „Затрупаната“, „Църквата“, „Господев дол“, или местността „Писмата“. Стенописите по стените на църквите са от различни периоди. В Затрупаната

църква има портрет на цар Иван Асен II като ктитор, а ктитор на „Църквата“ е цар Иван Александър. В последната са съхранени уникални стенописи в стила на Търновската и Цариградската живопис от 14в., характеризираща се с изключителна изразителност, движение на образите и драматизъм в изобразяването на Христос. Най-значителна от скалните църкви е „Св. Богородица“. Предполага се, че цар Иван Александър (1331-1371 г.) е неин дарител и основател. Ивановските скални църкви са включени в Списъка на световното културно и природно наследство през 1979г.⁶⁰

Ивановски скални църкви

Източник: http://www.atlas-s.com/images/info_new_gallery/Ivanovski%20skalni%20manastiri.jpg
21.01.2013

Казанлъшката гробница

Казанлъшката гробница представлява тракийска куполна гробница, датираща от края на 4 и началото на 3 век пр.Хр. Тя е открита през 1944 г. в североизточния край на Казанлък и е забележителен паметник на тракийското изкуство от ранноелинистичната епоха. Разположена е в южната част на надгробна могила и се състои от три помещения: правоъгълно преддверие, тесен тухлен коридор (дромос) и тухлена гробна камера с кръгъл план и камбановиден купол.

В гробницата са били извършени две погребения - на мъж и на жена, чрез трупополагане, което личи от запазените кости. Според археолозите гробницата е била ограбена още в древността. В могилния насип са намерени два глинени аскоса (плосък кръгъл съд с две дръжки) и сребърна каничка. В преддверието са разкрити глинени съди - ойнохое (кана за вино) и кости на кон. В куполното помещение са намерени остроудънна амфора, глинени розети със суха

Казанлъшка гробница

Източник: http://vilibg.net/attr_pics/31_1.jpg, 21.01.2013

⁶⁰ Пак там

позлата, погребален венец, дребни части от златни накити и фрагменти от местна тракийска керамика. Световната си известност паметникът дължи на забележителните стенописи в коридора и куполното помещение - едни от най-добре запазените произведения на античната живопис от ранноелинистическата епоха. Неизвестният майстор е работил в четири основни цвята: черен, червен, жълт и бял.

Стенната декорация имитира цветovo лицевата стена на богата постройка, облицована с мраморни плочи и завършваща с архитектурни детайли. Сцените отразяват историческо събитие, свързано с живота на погребания в гробницата знатен тракийски владетел. В куполното помещение в центъра на главния фриз, срещу входа, са изобразени фигурите на мъж и жена, седнали край масичка, отрупана с плодове, а около тях са представени техните прислужници, носещи дарове. Изобразена е сцена на „погребално угощение с шествие“. Знатната съпружеска двойка е увенчана с лаврови венци - белег на героизиране, широко разпространено през елинистичната епоха. Стенната декорация в горния край на купола завършва с втори малък фриз, на който са представени три колесници, теглени от по два коня. През 1979г. Казанлъшка гробница е включена в Списъка на световното културно и природно наследство на ЮНЕСКО.⁶¹

Старият град Несебър

В Стария град Несебър, разположен на малък полуостров в Черно море, са запазени ценни паметници от всички епохи на неговото хилядолетно съществуване - стари крепостни стени от Римската епоха и Средновековието, византийски и старобългарски църкви, старинни къщи от 18 и 19 век. Множеството котви, извлечени от крайбрежните води, показват значението му като търговско пристанище.

Скъпи и изящни предмети са открити при разкопки, а надписи, скулптури и декорация свидетелстват за устройството на града, за културните институции, за храмовете. Изгледът на Несебър се променя значително след установяването на християнството като официална религия. Запазена е най-голямата раннохристиянска църква, наречена Старата митрополия. И византийци и българи са строили множество църкви, но до сега са запазени само няколко – “Старата митрополия” и част от “Богородица Елеуса” (те са базилики от VI в.), “Св. Стефан” (XII в.), “Св. Тодор” (XIII в.), “Пантократор” (XIV в.), “Св. Иван Неосветени”, “Св. Иван Кръстител” и др.

Стария град в Несебър

Източник: http://nessebar-folk.com/images/Nessebar_Pantocrator.jpg, 21.01.2013

⁶¹ Официален туристически портал на България. Обект: Казанлъшката гробница (http://bulgariatravel.org/bg/object/14/Kazanlyshka_grobnica, 21.01.2013)

През 1453г. Несебър пада под турска власт, в резултат на което търговията и риболовът остават главни занятия. Появява се едно ново архитектурно богатство, с което е известен Несебър – старите двуетажни къщи. Те се характеризират с това, че първият етаж е от плътен каменен градеж и служи за стопански цели. Там са съхранявали риба, инструменти, както и бъчвите с вино. Тясно грубо стълбище води към втория етаж, който е с еркерна конструкция и има живописна дървена обшивка и множество прозорци. Това е същинското жилище. По-заможните граждани са отделяли помещения за баня и тоалетна. Къщите са били белосвани отвътре. Отвън стените са покрити с дърво за защита от вятър. Дървени подпори опасват каменната конструкция на първия етаж и служат за подпора на еркерните прозорци. Много от тези къщи са реставрирани и обявени за паметници на културата. Градът е обявен за град-музей, а през 1983г. е включен към Списъка на световното културно и природно наследство.⁶²

Национален парк „Пирин“

Величествената Пирин планина е разположена в Югозападна България, между долините на реките Струма и Места. Между местностите Предел и Тодорова поляна, е разположен Национален парк „Пирин“. В границите на парка попадат повече от 50 мраморни и гранитни върха с височина над 2500 м. От скалистите върхове до долините, планината е набраздена от 35 големи и малки циркуси, в чиито “легла” са разположени около 170 ледникови езера.

Изключително разнообразният релеф и растителност благоприятстват за пъстрия животински свят. На територията на парка са регистрирани над 2000 вида безгръбначни животни, над 200 вида гръбначни животни и 159 вида птици. Паркът представлява сбор от няколко паркови района - „Вихрен“, „Баюви дупки“, „Синаница“, „Безбог“, „Каменица“, „Трите реки“ и „Синаница“. Заради

Еделвайс

Източник:

http://1.bp.blogspot.com/_XDoKzXPR0D8/TKOcEWqoLBI/AAAAAABpc/veWD6kHoX_Q/s1600/еделвайс-1.jpg,

21.01.2013

неповторимото биологично разнообразие и забележителните природни образувания на Пирин, правителството на Република България е определило над 40 000 хектара от планината за защитена територия - Национален парк "Пирин". През 1983 г. паркът е включен в програмата „Човек и биосфера“ на ЮНЕСКО.⁶³

Рилски манастир

⁶² Министерство на културата. Международно сътрудничество. Български паметници, вписани в списъка на световното културно и природно наследство на ЮНЕСКО

(<http://mc.government.bg/page.php?p=46&s=27&sp=32&t=33&z=34>, 21.01.2013)

⁶³ Дирекция Национален парк „Пирин“ (<http://www.pirin-np.com/>, 22.01.2013)

Рилският манастир е разположен в Югозападна България сред живописна природа Рила планина. Рилският манастир е създаден през 30-години на Х в. на мястото на старата постница в планина Рила. През времето на своето съществуване манастирът е бил многократно разрушаван и отново възстановяван. За негов създател се смята първият български монах-отшелник Йоан Рилски.

Обителта представлява комплекс от култови, жилищни и стопански постройки с обща площ 8800 кв. м. Рилският манастир се отличава с уникална архитектура. Отвън, с 24-метровите каменни стени на основните си сгради, които образуват неправилен петоъгълник, манастирът има вид на крепост. В средата на калдърънения двор се издигат суровите бойници на Хрелювата кула и бароковите сребърни куполи на главната църква. В средата на

Рилски манастир

Източник:

http://www.dynamicatour.com/uploads/pics/Rilsi_monastir_2.jpg, 21.01.2013

вътрешния двор се намира и най-старата сграда в комплекса – впечатляваща каменна кула, създадена от местния феодал Севастократор Хрелю през 1334-1335 г. Непосредствено до нея стои и малка църква. По-късно към кулата е добавена и камбанария. В началото на 19 век е построена и главната манастирска черква „Рождество Богородично“. Поколения строители са вложили своя труд в сградите на манастира. Те са работили неуморно, за да ги изградят и укрепят със стенописи, дърворезба и каменна пластика, влагайки най-доброто, на което са били способни, и са успели да сътворят съвършен паметник на художественото умение на българския народ. През 1983г. Рилският манастир става част от световното културно и природно наследство на ЮНЕСКО.⁶⁴

Природен резерват „Сребърна“

Биосферният резерват “Сребърна”, намиращ се близо до гр. Силистра е част от списъка на Влажните зони с международно значение, а през 1983 г. и от списъка на Конвенцията за опазване на световното културно и природно наследство. “Сребърна” заема площ от 902 ха. Резерватът е създаден с цел да се запазят естествените местообитания на над 140 вида блатни и водоплаващи птици, 40 вида от които гнездят в самото езеро. Това

Природен резерват „Сребърна“

Източник:

<http://www.cbctourist.eu/sites/default/files/Object%20Srebarna.jpg>, 21.01.2013

⁶⁴ Рилски манастир (http://www.rilamonastery.pmg-blg.com/Home_page_bg.htm, 22.01.2013)

е единственият по рода си резерват езеро в България, разположен край едноименното село.⁶⁵

Тръстиката е преобладаващият растителен вид, като освен нея за резервата са характерни папур, блатница, блатна папрат, водна лилия и редица житни треви. Тези природни условия благоприятстват за гнезденето и пребиваването на много плаващи и блатни птици, сред които блестящ ибис, къдравоглав пеликан, гривеста чапла, нощна чапла, малка и голяма бяла чапла, яребица, блатна сова и много, много други. Обитаващите „Сребърна” бозайници са около 35 вида, сред които ондатра, сляпо куче пъстър пор, хомяк и видра. Червенокоремната бумка, северната чесновница, водните змии, блатната костенурка и зелена водна жаба пък са представителите на влечугите и земноводните в резервата. Поради своето изключително богато биологично разнообразие, „Сребърна” става част от наследството на ЮНЕСКО през 1983 г.

Свещарската тракийска гробница

Свещарската тракийска гробница се намира в Североизточна България, близо до село Свещари, община Исперих. Тя е открита през 1982 г. при археологически разкопки на високата Глинина могила край селото. Представлява тракийско-елинистична гробница от първата половина на III в. пр. н. е.

Това е царска гробница, състояща се от коридор и три квадратни сводести камери:

Свещарската тракийска гробница

Източник: <http://images.ibox.bg/2006/11/22/15179/430x277.jpg>, 21.01.2013

преддверие, странично помещение и гробна камера, покрити с полуцилиндричен свод. Входът е украсен със стълбове с йонийски капители, а над тях лежи плоча с релефен фриз от стилизирани волски глави, розетки и гирлянди. Встрани от входа на помещението вероятно са били поставени дарове и жертвоприношения.

Всичко направено от скъпи метали е

разграбено още в древността. В централната гробна камера са поставени две каменни легла, над богатата релефната украса е изобразена сцена с култов характер, пресъздаваща обожествяването на знатен тракиец.

Ритуалът по обожествяването е представен горе на полукръглата стена под свода на гробната камера. Тук владетелят е на кон, следван от двама оръженосци, а срещу него е богинята, която му подава златен венец, следвана от четири жени с различни дарове в ръцете. Стените на гробната камера са оформени като колонада. Колоните са долепени

⁶⁵ Моллов, Ивелин. Биосферен резерват „Сребърна”.//Екология, с. 6. (<http://web.uniplovdiv.bg/ecology/files/srebarna.pdf>, 22.01.2013)

до стената. Блоковете под свода се поддържат и от 10 кариатиди (женски фигури). Разкопаната гробница при Свещари не е изолирана. На протежение от два километра са запазени 26 могили с различна големина. Целият район е обявен за археологически резерват. През 1985г., на сесията на Комитета за световно културно и природно наследство, състояла се в гр. Париж, Франция, Свещарска гробница е включена в Списъка на световното културно и природно наследство.⁶⁶

Фолклорната група "Бистришките баби"

През 2005 г. част български паметници, вписани в списъка на световното културно и природно наследство на ЮНЕСКО стана и фолклорната група „Бистришките баби“. Началото на нейното формиране може да се търси през 1946 г. Специалистите определят начина на пеене на "Бистришките баби" като полифония. Част от изпълнителките са извиквачки, други - криви бучачки, останалите - прави бучачки.⁶⁷ В настоящия състав на група са включени Дина

Бистришките баби

Източник: http://kids.bgtreasures.net/file_store/bistrishki_babi.jpg, 21.01.2013

Колева (ръководител), Галина Танева, Крема Гьорева, Гергинка Вайова, Севда Гергова, Цветанка Ценкова, Евдокия Батлачка, Анета Галева и Надежда Пашалийска.

10. ИЗПОЛЗВАНА МЕТОДОЛОГИЯ ЗА ПРОУЧВАНЕ И ВНИКВАНЕ В СЪЩИНАТА НА КУЛТУРНИТЕ АСПЕКТИ

Методологични инструменти, които ще бъдат използвани в контекста на проучването по проект FOCAL са: въпросник и интервюта. Резултатите от изследването ще бъдат разпространени посредством семинари, които ще спомогнат за свързването на теоретичните наблюдения с практическата ангажираност и приложения. Прегледът на съществуващата литература определя основата на нашите изследвания и ръководи изследователските дейности в рамките на общността FOCAL.

10.1. Въпросници, наблягащи на качествения характер

Въпросниците, които бяха разработени и разпространени в контекста на проекта FOCAL имат за цел събирането на данни относно познанията на участниците в областта на културата. Участниците трябваше да отговорят на различни въпроси, които са тясно свързани с културна тематика т.е. културни обекти, традиционна архитектура, традиционна кухня, традиционна музика, танци и костюми, културни събития и

⁶⁶ Министерство на културата. Международно сътрудничество. Български паметници, вписани в списъка на световното културно и природно наследство на ЮНЕСКО (<http://mc.government.bg/page.php?p=46&s=27&sp=32&t=33&z=34>, 21.01.2013)

⁶⁷ Официален сайт на Бистрица. Музика и фолклор. Бистришки баби (<http://bistricea-bg.com/music/babi>, 22.01.2013)

исторически паметници и т.н. Методите, използвани за набирането на статистическа информация в това изследване използват както целеви, така и нецелеви извадки: извадка по удобство и извадка “снежна топка”. При метода извадка по удобство изследвателят избира най-достъпните и достатъчно еднородни членове на съвкупността, от които да получи необходимата му информация. Тази извадка има специфична роля: да ни помогне да идентифицираме или по-точно да ни отведе по-близо до други лица, които отговарят на условията за включване в проучването. Новите участници бяха любезно помолени да процедурат по подобен начин. И тук вече идва приложението на извадковия модел “снежка топка”, който използва малък брой извадкови единици „като информатори, идентифициращи други хора, които отговарят на заложените условия за участие”⁶⁸ и т.н.

Докато този процес протича, ние се опитваме да балансираме въпросите по отношение на пол и възраст, така че да се получи представителна извадка на цялото население след стратифицирана извадка. Въпросниците ще ни осигурят количествени и качествени данни. Комбинацията от този вид данни ще ни позволи да разберем нивото на информираност на участниците. Събраните данни могат да бъдат използвани и по-нататък за осъществяването на сравнения между различните целеви групи. Така при необходимост ще можем да определим съществуващите различия между възрастни и младежи, между мъже и жени, между високо и по-малко образованите хора и т.н.

В обобщение, данните, които ще бъдат събрани ще ни позволят да придобием ясна представа за областта, която изследваме. След осъществяването на първата стъпка от изследването, ние ще бъдем в състояние да определим силните и слабите страни по отношение на познанията за културата и да дадем отговор на въпроса (с помощта на количествени и качествени доказателства) Колко добре българите/гърците/литовците познават тяхната култура?

10.2. Интервюта

Въпросниците ще ни позволят да добием по-ясна представа за нивото на познаване на определени културни аспекти. Като се има предвид фактът, че въпросникът не е съставен изцяло от отворени въпроси става ясно, че може да получим разбиране за културата, но не можем да направим по-задълбочено идентифициране на уникални и интересни познания в областта на културата. За преодоляването на тази проблеми, присъщи за въпросниците, ще бъдат проведени интервюта с възрастни хора, които отново ще имат за цел да изведат на преден план културните аспекти в техния живот, които заслужават да бъдат предадени от едно поколение на друго. Това ще бъде малко по мащаби проучване с интензивен качествен характер, което няма да има за цел да изготви подробен списък с „културни тайни”, а по-скоро да предложи от 2 до 5 културни теми, които заслужават да придобият по-голяма публичност.

Интервютата ще бъдат полуструктурирани и ще имат неформален, разговорен характер. Това означава, че въпросите ще възникват от непосредствения разговор и ще бъдат задавани в естествения ход на нещата. Въпреки това, предварително ще бъде подготвен списък с теми, към които да се придържаме, като разбира се ще има възможност за избор и вариация в отговорите от страна респондентите. Този подход ще ни позволи да проведем интервю, което да съответства на отделните лица и

⁶⁸ Cohen, L., Manion, L. & Marrison, K. Research methods in education. New York, 2007

обстоятелства. Това означава, че ще бъде събрана различна информация от различни хора посредством различни въпроси.

Дискусията във фокус групите ще се счита за допълнителен инструмент в случаите когато участниците не се чувстват уверени в своето индивидуално участие и в случаите, когато преценим, че би било от полза за участниците да бъдат обединени заедно в група. Характерно за фокус групите като качествен метод за изследване е използването на взаимодействието на групата, за да се извлекат онези данни и прозрения, до които би било по-трудно да достигнем без взаимодействието в група. Така например, ако насърчим двама възрастни да говорят за стари традиционни рецепти, ще може да бъде изведена на преден план много повече информация, отколкото ако само един човек обсъжда този въпрос. Това се дължи на факта, че културата е тясно свързана с човешкото отношение и поведение и хората много често не се чувстват уверени да говорят за тях. Груповите интервюта се считат за подходящ метод за събиране на данни, когато проучването цели да изследва именно тези аспекти, свързани с поведението на хората.

В най-добрия възможен случай, интервютата следва да бъдат заснети. Въпреки това трябва да се вземе предвид фактът, че според етичните аспекти на научните изследвания може да се осъществи и звукозапис, но само в случаите когато участникът не е съгласен да бъде заснет. Интервюиращите трябва да заемат неутрална позиция по време на интервюто. То не трябва да бъде прекалено продължително, като се има предвид, че възрастните хора могат лесно да се уморят или отегчат и да откажат да участват.

Стратегия за набиране на статистическа информация “Кой е подходящ кандидат?”

Предвид факта, че целта на интервюто е да се изведат на преден план културните аспекти от живота на възрастните хора, които заслужават да бъдат предадени на бъдещите поколения (на международно ниво) можем да използваме удобна и целенасочена стратегия за набиране на статистическа информация. Методът извадка по удобство позволява на изследвателя да избере най-достъпните и достатъчно еднородни членове на съвкупността, от които да получи необходимата му информация. Целенасочената извадка означава подбрани случаи да бъдат включени в извадката, въз основа на собствената преценка на изследователя за тяхната типичност или за притежаването на конкретни търсени характеристики.⁶⁹ Използвайки този метод ние създаваме извадка, която задоволява нашите специфични нужди и можем да започнем от тези подходящи участници, до които бихме могли да досигнем по-лесно.

10.3. Работни семинари

Работните семинари ще ни позволят да се справим с практическо измерение на културната и научна интервенция на FOCAL, както и с разпространението на резултатите от проучванията. Резултатите от проучванията ще поставят основата, веднага след което ще бъдат планирани семинари и културни състезания.

⁶⁹ Пак там, с. 115

БИБЛИОГРАФИЯ

1. **БезРамка**. Българското възраждане в изобразителното изкуство
<http://www.bezramka.bg/>
2. **Ваклинов**, Станчо. Формиране на старобългарската култура VI –IX век. С. 1977.
3. **Великова**, Пелагия, Светла Минкова. Народната песен в българския музикален фолклор.// Научни трудове на Русенския университет, 2008, № 47 <http://conf.uni-ruse.bg/bg/docs/cp/5.2/5.2-33.pdf>
4. **Великова**, Пелагия., Светла Минкова. Стил и характер на българските народни танци - специфика.// Научни трудове на Русенския университет, 2011, № 50 <http://conf.ru.acad.bg/bg/docs/cp11/6.2/6.2-43.pdf>
5. **Генчев**, Николай. Българско възраждане. София, 1978.
6. **Георгиева**, Иваничка. Българска народна митология. София, 1981.
7. **Гергова**, Ани. Книгознание. София, 1995.
8. **Димитрова-Маринова**, Димитринка. Библейските текстове и старобългарската литература.// Български език и литература. 2001, № 4
<http://litenet.bg/publish7/ddmarinova/biblejskite.htm#2a>
9. **Димчев**, В., С. Раканов. Рисуване и изобразително изкуство. Учебник за учителските институти. С., Народна просвета, 1980.
10. **Дирекция Национален парк „Пирин“** <http://www.pirin-np.com/>
11. **Европа на 27-те** www.srep.ro/europe27/de/documents/rr_bg_bg.doc
12. **Живи човешки съкровища**. Анализи: Традиционни занаяти, домашни дейности и поминъци <http://www.treasuresbulgaria.com/main.php?act=html&file=analiz.html>
13. **Живков**, Николай. За Орфей, орфизма и тракийската държавна уредба.// Диалог, 2009, №4 <http://www.uni-svishtov.bg/dialog/2009/4.2009-NJ.pdf>
14. **Задруга на майсторите на народни художествени занаяти**. Описание на занаятите: Медникарство <https://sites.google.com/site/nszmnhz/opisanie-na-zanaatite/mednikarstvo>
15. **Златарски**, Васил. История на българската държава през средните векове. т. I, С., 1971.
16. **Клуб за български танци „Акцент“**. Репертоар: Пирински народни танци
<http://www.aktsent.com/repertory/pirin>
17. **Коева**, Маргарита. Въведение в архитектурната теория и история: Културен модел на българските земи и родената от него архитектура.// LiterNet, 2003, № 1
<http://litenet.bg/publish9/mkoeva/teoria/kulturen.htm>
18. **Коева**, Маргарита. Въведение в архитектурната теория и история: Архитектура на Първото българско царство.// LiterNet, 2003, № 1
<http://litenet.bg/publish9/mkoeva/teoria/pyrvoto.htm>
19. **Колев**, Николай. Българска етнография. София, 1987.
20. **Меридиан 27**. Религия: Тангра – върховното божество на прабългарите
<http://www.meridian27.com/Mer27/Vol8/f38.htm>

21. **Министерство на културата.** Международно сътрудничество. Български паметници, вписани в списъка на световното културно и природно наследство на ЮНЕСКО <http://mc.government.bg/page.php?p=46&s=27&sp=32&t=33&z=34>
22. **Моллов, Ивелин.** Биосферен резерват „Сребърна ”.//Екология, с.6 <http://web.uniplovdiv.bg/ecology/files/srebarna.pdf>
23. **Национален археологически институт с музей** към Българска академия на науките <http://naim.bg/bg/home/>
24. **Национален исторически музей** <http://www.historymuseum.org/>
25. **Национален природонаучен музей** http://www.nmnh.com/index_bg.php
26. **Национален статистически институт.** Преброяване 2011 <http://www.nsi.bg/EPDOCS/Census2011final.pdf>
27. **Национална художествена галерия** <http://www.nationalartgallerybg.org/>
28. **Националният военноисторически музей** <http://www.militarymuseum.bg/Za%20nas/za%20nas.html>
29. **Недков, Симеон.** История на музейното дело в България. София, 2006.
30. **Недков, Симеон.** Музеология. Музейното дело в България http://www.build.bg/bg/gallery/simeonnedkov/bg_museology_g3r5.htm
31. **Община Банско** <http://bansko.bg/index.php>
32. **Официален сайт на Бистрица.** Музика и фолклор. Бистришки баби (<http://bistricebg.com/music/babi>)
33. **Официален туристически портал на България** http://bulgariatravel.org/bg/ofitsialen_turisticheski_portal
34. **Просвета.** История http://212.39.92.39/e/prosveta/istoria_11/toc.html
35. **Регионален етнографски музей – Пловдив** <http://ethnograph.info/front/about.php>
36. **Рилски манастир** http://www.rilamonastery.pmg-blg.com/Home_page_bg.htm
37. **Старева, Лилия.** Български магии и гадания. София, 2007.
38. **Старева, Лилия.** Български светци и празници. София, 2003.
39. **Стойнев, А.** Светогледът на прабългарите. С., 1985.
40. **Стоянов, Иван.** История на българското възраждане. Велико Търново. 1999
41. **Уикипедия** <http://bg.wikipedia.org>
42. **Фестивалите в България** <http://artfestivalsbg.com/>
43. **Хоро.** Традиционното българско облекло <http://horo.bg/index.php?menunode=4&show=material&materialid=160>
44. **Bulgariandrinks** <http://bulgariandrinks.com/>
45. **Cohen, L., Manion, L. & Marrison, K.** Research methods in education. New York, 2007
46. **Ranica.eu** <http://www.ranica.eu/#article,100>

СНИМКИ

1. **Ансамбъл Слънчев бряг** http://nessebar-folk.com/images/Nessebar_Pantocrator.jpg
2. **Вили за почивка в България.** Казанлъшка гробница http://vilibg.net/attr_pics/31_1.jpg

3. **Всички рецепти.** Свинско задушено по манастирски
http://www.zajenata.bg/images/2/big_adeffd912a41d79eb77cad9e5a551d49.jpg
4. **Готвачът.бг.** <http://gotvach.bg/>
5. **Дневник.** Новини. Голямата снимка http://www.dnevnik.bg/shimg/zx980_1131663.jpg
6. **Знам.бг.** Археология: Вълчитрънско съкровище
<http://www1.znam.bg/resources/1/3763328076.jpg>
7. **Искам да знам.** Животни: Най-редките птици на земята
<http://www.iskamdaznam.com/wp-content/uploads/2011/03/Immature-male-California-condors-interacting1.jpg>
8. **Механи в София.** Оферти <http://sofia-restaurants.com/images/flash.jpg>
9. **Моята хубава страна.** Световно наследство: Бистришките баби
http://kids.bgtreasures.net/file_store/bistrishki_babi.jpg
10. **Община Пловдив.** Събитие календар: Изложба „Етнограф - фотограф” в Регионален етнографски музей – Пловдив
<http://www.eventsplodiv.info/files/2013/03/15/489a6d7a28.JPG>
11. **ОУ „Христо Никифоров” – гр. Ловеч.** Опознай България: История и култура
http://uchilishte-mechta.dir.bg/files/t_2581488.jpg
12. **Станимака – духовно наследство**
<http://www.history.asenovgrad.org/pics/actual/178.jpg>
13. **Факти. Култура**
<http://fakti.bg/img/news2013/69030/a385370dc31dac79f0f272ca5f4b725b.jpg>
14. **Цветна градина.** Легенда за еделвайс
http://1.bp.blogspot.com/_XDoKzXPR0D8/TKOcEWqoLBI/AAAAAAAAABpc/veWD6kHoX_Q/s1600/еделвайс-1.jpg
15. **Atlas – S.** Ивановски скални манастири http://www.atlas-s.com/images/info_new_gallery/Ivanovski%20skalni%20manastiri.jpg
16. **CBCTourist.eu.** Биосферен резерват „Сребърна”
<http://www.cbctourist.eu/sites/default/files/Object%20Srebarna.jpg>
17. **Dinamika Start** http://www.dynamicatour.com/uploads/pics/Rilsi_manastir_2.jpg
18. **4coolpics.com** <http://4coolpics.com/>
19. **Fkusno.com.** Панагюрското съкровище http://fkusno.com/wp-content/uploads/2011/12/DSC_0030.jpg
20. **Horo.bg.** Носии http://horo.bg/resources/images_full/2_1_11.jpg
21. **Ivoso100** <http://ivoso100.blog.bg/photos/10759/original/70-Bojanska%20zarkva%201.JPG>
22. **Klassa.bg.** Излагат Самарското знаме в Националния военноисторически музей
http://www.klassa.bg/images/pictures/class_bg/img_225683.jpg
23. **Leah Spasova.** Inspire me <http://3.bp.blogspot.com/-XbJX7lo0hDY/TZD4iGYUv-I/AAAAAAAAAAjI/eYJO8--vZw/s1600/BULGARIA.jpeg>
24. **News.bg.** У нас. Региони: Ден на отворените врати в тракийската гробница Свещари
<http://images.ibox.bg/2006/11/22/15179/430x277.jpg>

25. **Sweet things** и разни вкусни неща <http://sweet-things.bg/wp-content/uploads/2011/09/kachamak-with-cheese.jpg>